

Juozas Starkauskas

Komunistų partijos įtaka čekistams 1944–1953 m.

Straipsnyje remiantis archyvų dokumentais atskleidžiama komunistų partijos įtaka čekistų veiklai siekiant įtvirtinti Lietuvoje okupacinį režimą ir nuslopinti partizanų pasipriešinimą.

IVADAS

Šiame straipsnyje gvildenama tema – partijos įtaką čekistams ir jų veiklai – vienu ar kitu aspektu yra palietę visi pokarį tyrinėję istorikai. Paminėtini šie autoriai: Arvydas Anušauskas (monografija „Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1944–1958 metais“, 1996 m., ir įvairūs straipsniai), Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė („Pasipriešinimo istorija. 1944–1953 metai“, 1997 m., ir gausybė straipsnių), Liudas Truska („Lietuva 1938–1953 metais“, 1995 m., ir straipsniai), Arūnas Streikus („Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)“, 2002 m., ir straipsniai). Vertingų įžvalgų šia tema yra pateikę Eugenijus Grunskis ir Henrikas Šadžius. Tačiau nuosekliausiai šią temą yra gvildenęs Vytautas Tininis, kurio veikalas „Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai“ pasirodė dar 1994 m., o 2003 m. viduryje išleistas tikrai didelės vertės trijų tomų, per 1000 puslapių, didelio formato veikalas „Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 metais“. Šiame veikale paskelb-

ta per 270 dokumentų faksimilių iš Lietuvos ypatingojo archyvo fondų ir gana išsamūs tyrimai su išvadomis.

Sovietų Sąjungoje stalininiu laikotarpiu buvo du valdžios jėgos svertai – komunistų partija, tiksliau – jos aparatas (komunistams turėti valdžią buvo labai svarbu), ir represinės struktūros. Apie šias dvi jėgas 1944 m. gruodžio 27–30 d. vykusiam LKP(b) CK IV plenumo Justas Paleckis kalbėjo taip: „Yra viena jėga – sovietinės liaudies jėga, sovietų valdžios jėga. [...] Sovietiniai partiniai organai, kaip ir RA [Raudonoji armija. – J. S.], yra šios jėgos veiksniai. Jos turi kuo glaudžiausiai bendradarbiauti“¹. Gal ne tiek kaip bolševikinis demagogas, o daugiau kaip žmogus, ne visuomet adekvačiai supratęs realybę, J. Paleckis klydo tapatindamas liaudį su partiniais organais ir RA bei teigdamas, jog tie du jėgos veiksniai turi glaudžiai bendradarbiauti. Iš tikrųjų sovietinis partinis aktyvas dirbo savo ir mitinės valstybės gerovei, o „glaudus bendradarbiavimas“ dažniausiai virsdavo atkakliu galynėjimusi dėl valdžios. Josifas Stalinas ir jo aplinka vykusiai manipuliavo šiais „jėgos veiksniais“, tam tikrais laikotarpiais leisdami daugiau įtakos įgyti tai vienai, tai kitai pusei. Visgi oficialiai vadovaujančia jėga – ne tik moraline idėja, bet ir tiesiogiai viską valdančia – buvo

pripažįstama komunistų partija (nors iš tiesų tai buvo antikonstitucinis valdymas; pagal Sovietų Sąjungos konstituciją aukščiausias šalies valdymo organas buvo įvairaus lygio tarybos, kurios turėjo valdyti per vykdomuosius komitetus). Tad kokią įtaką Lietuvoje komunistų partija turėjo čekistams, kokiais svertais naudodamasi juos veikė?

Pirmiausia būtina pažymėti, kad komunistai, retsykais kritikavę čekistų veiksmus, anaipol nekvestionavo visos jų veiklos bei veiklos metodų. Jie patys aktyviai dalyvavo toje veikloje, kartais būdami nuožmesni net už čekistus. Komunistai – tiek jų lietuviškoji mažuma iki Stalino mirties, tiek daugumą sudarę atvykėliai iš Rytų – gerai suprato, kad juos Lietuvoje nuo sunaikinimo, nuo partizanų smūgių saugo tik čekistai bei jų valdoma kariuomenė, iš dalies – gausūs mūsų šalyje dislokuoti RA daliniai. Kritikuodami čekistus partiniai funkcionieriai siekė, pirma, kad čekistai energingai ir sumaniai triuškinėtų pogrindį, antra, kad triuškintų tikrus sovietų priešus, o ne tariamus, tik imituodami veiklumą, kai po jų veiksmų tikrieji priešai likdavo sveiki ir laisvi. Ši komunistų pastanga šiek tiek buvo naudinga Lietuvos žmonėms, nes vienam kitam niekuo dėtam sumintajam padėjo išsivaduoti iš čekistų pinklių, nors šimtai taip pat nekaltų asmenų liko čekistų rankose.

Įvairaus tipo partijos komitetai, be politinių funkcijų, tarp kurių didžiausią vaidmenį vaidino kova dėl valdžios, pastangos įtvirtinti okupacinį režimą ir sutriuškinti nepriklausomos Lietuvos idėjas keliančius partizanus, turėjo ir ūkinių užduočių, nes faktiškai viską valdė ir viskuo rūpinosi. Reikėjo bent kiek aptvarkyti prastai veikiančią vadinamąją socialistinę komandinę ūkį, kurį Antrasis pasaulinis karas buvo gerokai apgriovęs (Lietuvoje mažiau nukentėjo tik žemės ūkis). Komunistams reikėjo ir tarp nors mažos dalies žmonių turėti šiek tiek tokį autoritetą. To-

dėl partiniai organai kartais stengėsi bent kiek aptramdyti čekistų norus plėšikauti, nors iš tikrųjų dauguma partinių funkcionierių buvo tokie pat kaip ir čekistai prievartautojai, vagys ir plėšikai.

Apskritai tiek reguliuodami čekistų kadrus, tiek iš dalies paveikdami jų veiklą partijos komitetai tik stiprino okupacinį režimą. Visi jų veiksmai – ir atvirai represiniai, ir demagogiškas neva rūpinimasis darbo žmogumi – buvo antivalstybiniai. Lietuvos valstybės tęstinumui šalyje atstovavo tik partizanai, kurių vienintelių sprendimai – tarp jų ir karo lauko teismų – buvo teisėti.

1944–1946 m. laikotarpiu čekistai ir partijos komitetai pusiau slapta galynėjosi ieškodami svertų vieni kitus palenkti savo įtakai. Nepaisant tiek vieno, tiek kitų kadro didžiulio srauto iš Rytų, ir vieni, ir kiti buvo silpnoki. Apskritai santykiai tarp partinių funkcionierių ir čekistų pirmaisiais pokario metais buvo painūs. Matyt, daugiau buvo nusistovėję tokie santykiai: „Aš tavęs neliečiu, tu – manęs“. Kai kur partijos komitetai gal ir bandė imti viršų, bet, matyt, ne vienoje vietovėje buvo susidariusi tokia padėtis, kurią 1945 m. birželio 17 d. laiške Antanui Sniečkui aprašė partijos Vilkaviškio apskrities komiteto organizacinio skyriaus vedėja Povilaitytė. Ji rašė, jog sprendžiant klausimą, ką daryti su partinį bilietą pametusiu NKVD apskrities skyriaus (toliau – AS) viršininko pavaduotoju (partinis bilietas komunistams buvo ypač svarbus, už jo pametimą baudavo net pašalinimu iš partijos, kartu ir iš darbo), jai sekretorius Vytautas Bieliauskas pasakęs: „Dabar reikia tylėti ir elgtis diplomatiškai, nes jei nepadarysi taip, kaip jie [čekistai. – J. S.] nori, tu būsi lietuviškai vokiška nacionalistė“². Tiek vieniems, tiek kitiems sustiprėti trukdė ne tik kadro trūkumas, bet ir neaiški politinė padėtis Lietuvoje. Visi įtemptai laukė tolesnių įvykių. Dauguma tikėjo galimu Vakarų

ir SSRS susikirtimu. Vėliau, po 1947 m., tiek LKP(b) CK, tiek dauguma partijos apskričių komitetų tarsi užėmė tvirtas pozicijas ir beveik visur stengėsi groti pirmuoju smuiku.

1944–1947 m. LKP(b) CK ir kartu kitų partijos komitetų įtaką čekistams menkino tai, jog iki 1947 m. pavasario Lietuvą tiesiogiai valdė VKP(b) CK Lietuvos biuras, vadovaujamas Michailo Suslovo (1944 m. lapkritis–1946 m. vasaris) ir Vladimiro Ščerbakovo (1946 m. vasaris–1947 m. pavasaris). Čekistams Lietuvoje tuo metu taip pat tiesiogiai vadovavo SSRS NKVD–NKGB įgaliotinis Lietuvai gen. lttn. Ivanas Tkačenka – fanatiškas komunistas, nuožmus čekistas. Faktiškai tuo laikotarpiu LKP(b) CK biuras buvo nustumtas į šalį ir valdė ne marionetiniai kolaborantai, o tiesiogiai okupantai. Nuo 1947 m. pavasario, kai sukilimo Lietuvoje galimybės sumenko ir partizanai jau buvo gerokai išvarginti ir nusilpę, įsitikinusi LKP(b) CK visišku atsidavimu ir pakankamu sugebėjimu valdyti, dauguma valdžios svertų buvo perduota kolaborantams, be abejo, griežtai prižiūrimiems okupantų. Nuo tada pradėta didesnę įtaką daryti ir čekistams, nors šie, priklausydami sąjunginei-respublikinei valdymo sistemai, daugiau priklausė nuo SSRS NKVD (MVD) bei NKGB (MGB) liaudies komisariatų (ministerijų) nei nuo vietinių kolaborantų. Beje, 1944–1947 m. LKP(b) CK ir partijos komitetai kai kuriose apskrityse dar turėjo tam tikrą įtaką čekistams, pavyzdžiui, pakeisdavo netinkamus.

Ne visai teisingas dr. V. Tininis teigdamas, jog kai 1950 m. sausio 24 d. LKP(b) CK VI plenumo A. Sniečkus kritikavo MGB ministrą Piotrą Kapralovą dėl čekistų įvykdytų „sovietinio teisėtumo pažeidimų“, sakydamas, jog čekistai už nusižengimus partiniams organams turi atsakyti kaip ir „kiti sovietiniai piliečiai“, tai išėjo už įprastos re-

torikos ribų³. Iš tikrųjų partiniai organai net ir pirmaisiais pokario metais čekistus dažnai kritikuodavo, bet tai buvo tik to meto vadinamosios revoliucinės kalbėsenos elementai. Pakalbėjus dažniausiai ir toliau viskas likdavo po senovei.

Kova dėl valdžios tarp čekistų ir partinių funkcionierių tiek Vilniuje, tiek provincijoje, nors iš išorės ir sunkiai pastebima, buvo atkakli ir tęsėsi visą Stalino valdymo laikotarpį. Be abejo, tai, kas vyko Lietuvoje, buvo tik menkas atspindys tų grumtynių, kurios vyko Maskvoje. Daug tos kovos epizodų ir net didelių įvykių taip ir liks mums nežinomi, nes jie dokumentuose nebuvo užfiksuoti, o jei ir buvo, tai vėliau tie dokumentai sunaikinti.

Vienas stipriausių būdų paveikti čekistus buvo jų darbų svarstymas partijos komitetų biuruose ir kituose partiniuose organuose. Štai kas rašoma partijos Kėdainių apskrities komiteto plenumo (jame dalyvavo 16 plenumo narių, 22 aktyvistai, 20 pirminių partinių organizacijų sekretorių ir kt.), matyt, pirmojo sekretoriaus Juozo Piligrimo 1946 m. gruodžio 4 d. skaitytame pranešime: „Nacionalistinių gaujų suaktyvėjimą pastaruoju metu galima paaiškinti tuo, kad apskrities partinė organizacija pastaruoju metu susilpnino kovą su buožių gaujomis, partijos apskrities komiteto biuras padarė klaidą pastaruoju metu nustojęs savo susirinkimuose aptarinėti politinę padėtį apskrityje, susilpnino MVD ir MGB organų kontrolę. MGB organai susilpnino savo darbą atskleidžiant pagrindinius nacionalistinius centrus“⁴. Beje, tuo metu, kai vyko šis plenumas, Maskvos nurodymu pradėta teigti, jog kovojant su partizanais kartu reikia kovoti ir su buožėmis. Neaišku, kiek tokie ir panašūs nutarimai, kurių buvo šimtai, gal net tūkstančiai, veikė čekistus, nes, išskyrus apskričių viršininkus, eiliniai čekistai jų nė nematydavo.

ĮTAKA ČEKISTŲ KADRAMS. ČEKISTŲ VALDYMO GRANDYS LKP(b) CK IR A. SNIEČKAUS VAIDMUO

Čekistų kadrų komplektavimas ir jų keitimas buvo bene svarbiausias būdas daryti įtaką čekistams. Skiriamų į apskritis čekistų partiniai funkcionieriai dažniausiai nepažinodavo (šioks toks pažinimas atsirado vėliau, kai kuo nors nusikaltusius čekistus pradėta masiškai kilnoti po Lietuvą), bet jie turėjo galimybę kuo nors neįtikusius (dažniausiai – dėl per menkų pastangų ar nesugebėjimo kovoti su pagrindžiu) čekistus keisti. Šiek tiek stengtasi „sulietuvinti“ čekistų kadrus, skiriant čekistines pareigas partijos funkcionieriams ir Vilniuje atidarius čekistų mokyklą (rengtasi tam, kad kada nors reikės atsakyti, kas sovietų valdžią Lietuvoje įtvirtino; oficialiai buvo teigiama, jog lietuviai čekistai turėtų padėti atsirasti ryšiui tarp čekistų rusų ir vietos gyventojų). Padėti sukomplektuoti čekistų kadrus A. Sniečkus ragino ir vietos partinius organus. 1944 m. rugpjūčio 27 d. LKP(b) CK III plenumė jis kalbėjo: „NKVD organai mums labai padeda apskričiuose. Iš NKVD mums reikės dar daugiau pagalbos, todėl partiniai organai turi ypatingą dėmesį kreipti į NKVD organų sukomplektavimą“⁵. Po keturių mėnesių vykusiame LKP(b) CK IV plenumė LSSR NKVD liaudies komisaras Juozas Bartašiūnas jau taip sakė: „Reikia pažymėti, kad kai kurie partijos apskričių komitetai ir vykdomieji komitetai iki pat pastarojo meto nedalyvauja kojoje su banditizmu“. Toliau jis dėstė, kad jei čekistus remis partijos komitetai ir liaudis, tai „NKVD atliks savo darbą“. Pasak jo, abi mokyklos – milicijos mokykla Kaune ir NKVD mokykla Vilniuje – turėjo pradėti veikti 1944 m. gruodį, bet neveikia, nes partijos apskričių komitetai į jas neatsiuntė savo kandidatų⁶. Beje, kad į šias mokyklas, ypač čekistų, trūksta kandidatų, buvo kalbama ir po

metų, ir po penkerių. Lietuviai, net komunistuojantys, nelabai į jas veržėsi.

A. Sniečkus dar 1944 m. pradžioje prašė tuometinį Smerš'o (karinės kontržvalgybos) vyriausiosios valdybos viršininką Viktorą Abakumovą leisti Lietuvoje dirbti J. Bartašiūnui. Šis vienas žiauriausių Lietuvos budelių, surusėjęs čekistas, iki 1953 m. išbuvo NKVD (MVD) liaudies komisaru (ministru). 1944 m. jis dirbo 16-osios vadinamosios lietuviškosios divizijos Smerš'o viršininku. A. Sniečkaus pastangomis, dar rusų okupacinei kariuomenei neižengus į Lietuvą, 1944 m. gegužės mėnesį iš 16-osios divizijos buvo atrinkti 72 žmonės dirbti NKGB sistemoje, o tų metų gegužės 10 d. LSSR NKGB žinion iš 16-osios divizijos 2-ojo atsargos bataliono atvyko 81 žmogus⁷.

A. Sniečkus buvo centrinis asmuo (ypač nuo 1947 m.), apie kurį sukosi jei ne visi, tai dauguma ne tik partinių ir ūkinių, bet ir šiek tiek reikšmingesnių čekistinių reikalų. Matyt, tik gavus jo sutikimą buvo baudžiami čekistai. Ant vieno 1949 m. rašto, kuriame rašoma apie MGB Kalvarijos AS j. lt. Č. Jodkos nusikaltimą (jis nevykusiai blokavo apsuptus partizanus ir dėl to netyčia buvo nušauti du sribai), yra tokia LKP(b) CK administracinio skyriaus vedėjo Anatolijaus Moskvino rezoliucija: „Su drg. Sniečkumi dėl Jodkos patraukimo teisminė atsakomybė suderinta“⁸. 1950 m. kovo 18 d. į A. Sniečkų kreipėsi MGB ministro pavaduotojas Alfonsas Gailevičius su prašymu perduoti teismui VKP(b) narius – Marijampolės AS viršininko pavaduotoją A. Antonovą ir darbuotojus I. Plevaką bei A. Jermakovą, kurie tardomuosius visada kankindavo. Jų sudaužyta Teofilė Gavėnaitė kameroje nusižudė. Tardydami jie dažnai išrenginėdavo moteris⁹. Be to, mėginta suklastoti mirties liudijimas siekiant įrodyti, jog mirta sava mirtimi. Ta kankinė marijampolietė nemažai suvalkiečių išgelbėjo nuo

minėtų trijų sadistų. Be abejo, į jų vietą atvyko nauji, kurie pagal čekistų įpročius elgėsi panašiai, bet jau ne taip drąsiai.

Vėliau, ypač po 1947 m., čekistų kadrams įtaka buvo daroma čekistus keičiant. Darbui Lietuvoje čekistai dažniausiai būdavo parenkami Rusijoje ir siunčiami kaip kariškiai viršininkų įsakymu, kuriam turėjo besąlygiškai paklusti (beje, dauguma jų į Lietuvą nesiveržė, nes joje buvo per daug pavojinga, laukė įtemptas darbas; tikri čekistai manė, kad už atsidavimą „Lenino–Stalino reikalui“, už nešvarių reikalų vykdymą jie turi būti apsaugoti nuo per didelės rizikos – net Antrojo pasaulinio karo metus daugelis čekistų praleido užnugaryje). Jų parinkimui didelės įtakos marionetinė Lietuvos valdžia neturėjo. Kaip žinome, „lietuviškų“ čekistų turėta tik vienas kitas (1948 m. tarp operatyvininkų buvo 13,6 proc. lietuvių, tarp MGB vadovaujančiųjų darbuotojų – tik 3,7 proc.; ir vėliau jų daugėjo labai pamažu). Todėl turėtas tik vienas paveikus būdas daryti įtaką čekistų kadrams – vienus keisti kitais, taip pat iš Rusijos atsiųstais. Šio būdo poveikis irgi buvo ribotas, nes jei čekistas už padarytus nusikaltimus nebūdavo atiduodamas karo tribunolui ir nuteisiamas (tokių atvejų buvo nedaug), tai jis, nors ir prasižengęs ar net nusikaltęs, būdavo tik perkeliamas iš vienos vietos į kitą.

Lietuvos žmonių nelaimei, A. Sniečkus buvo nepaprastai energingas ir veiklus žmogus. Bet ir jis, kad ir su padėjėjais, nespėdavo aprėpti visų partinių, ūkinių ir čekistinių reikalų. Todėl jau 1944 m. spalį, matyt, sekant VKP(b) CK struktūra, buvo įkurtas ypatingas LKP(b) CK skyrius – ypatingasis sektorius, per kurį A. Sniečkus ir kiti CK skyriai iki 1949 m. palaikė ryšį su represinėmis struktūromis. Šio ypatingojo sektoriaus vedėju ilgai dirbo A. Polosenka (tik įkūrus sektorių jo vedėju trumpai buvo B. Šneideris). Šis sektorius perduodavo J. Bartašiūnui iš

partijos apskričių komitetų A. Sniečkui siunčiamus pageidavimus. Antai 1944 m. spalio 16 d. A. Polosenka rašė J. Bartašiūnui, jog sekretoriai pranešė apie „gaujas“ Švenčionių ir Ukmergės apskrityse, ir A. Sniečkaus vardu prašė ten pasiųsti kariuomenę ir operatyvininkus, o vėliau į CK atsiųsti ataskaitą, kas nuveikta¹⁰. Partijos apskričių komitetų susirašinėjimas su čekistais per LKP(b) CK rodo, kad 1944–1946 m. komitetai neturėjo didelės galios čekistams; be abejo, kartais reikėdavo CK įsikišimo, bet daugumą reikalų buvo galima sutvarkyti vietoje, jei tarp partijos komitetų ir čekistų vadų būtų buvęs pakankamas ryšys.

Apskritai čekistų vadai su LKP(b) CK 1944–1946 m. susirašinėjo ir reikalus sprendė tarsi keliais lygiais. Tarpininko tarp jų ir A. Sniečkaus vaidmenį atliko minėtas ypatingasis sektorius. Kadru reikalai paprastai būdavo sprendžiami su CK kadru sekretoriumi Mykolu Kučinsku, bet dažniausiai šiais klausimais būdavo kreipiamasi tiesiai į A. Sniečką. Kaip minėta, A. Sniečkus pats sprendė daugelį net smulkių reikalų, susijusių su čekistais, kitiems perleisdavo tik trečiaeilius klausimus. Antai LSSR NKGB liaudies komisaro pavaduotojas plk. Aleksandras Kolotuškinas 1946 m. vasario 19 d. rašė A. Polosenkai, kad atsakymą į LKP(b) CK 1945 m. rugsėjo 27 d. nutarimą „Dėl socialistinio teisėtumo pažeidimų Alytaus, Kauno ir Šakių apskrityse“ jis nusiuntęs A. Sniečkui dar 1945 m. spalio 20 d. (matyt, A. Polosenka buvo nusiuntęs paklausimą; A. Kolotuškino atsakymas pasiklydo CK labirintuose). Tas pats A. Kolotuškinas CK sekretoriui M. Kučinskui 1946 m. kovo 11 d. pranešė, kad vykdant LKP(b) CK biuro nutarimą buvo atleistas ir pažemintas pareigomis NKGB Lazdijų AS viršininkas Ilja Dolženka, o į jo vietą paskirtas iš Maskvos atsiųstas čekistas. Dar rašė, jog aparatui sustiprinti į Lazdijus nusiųsti 7 operatyvininkai.

A. Sniečkus sprendavo, atrodo, ir menkaverčius reikalus. 1946 m. kovo 8 d. jo buvo prašoma LKP(b) CK biure patvirtinti keturis NKGB poskyrių viršininkus, po savaitės prašyta patvirtinti dar du poskyrių vadovus. 1946 m. balandžio 25 d. jam pranešta, jog nebuvo sukomplektuota speciali tarnyba (atrodo, tai buvo vertimų biuras). Čekistai prašė „Jūsų sprendimo leisti atrinktus draugus pasiųsti dirbti į MGB“ (NKGB nuo 1946 m. kovo 22 d. buvo reorganizuotas į MGB, komisariatas – į ministeriją). Buvo prašoma leisti iš įvairių žinybų atrinkus 10 lietuvių kalbą mokančių moterų (tarp jų mažiausiai 5 buvo žydės) jas įdarbinti „spec. tarnyboje“¹¹. Kita vertus, visos žvalgybos ir kontržvalgybos ypač rūpinosi savo vertimų ir mašinraščių biurais, nes ten sueidavo dauguma duomenų. Prie tų pačių menkaverčių prašymų priskirtinas ir Lietuvos pasienio apygardos vado gen. Michailo Byčkovskio 1944 m. rugsėjo 12 d. kreipimasis į A. Sniečką su prašymu operatyviniams tikslams skirti tris 2–3 kambarių butus. Po kelių dienų I. Tkačenka kreipėsi į A. Sniečką prašydamas taip pat operatyviniams tikslams skirti NKGB 350, o NKVD – 130 komplektų civilinės aprangos¹². Be abejo, tokius smulkius reikalus vyriausiasis Lietuvos kolaborantas turėjo spręsti ir dėl tuo metu vyravusio visuotinio pokarinio skurdo.

MGB vadovybė gana operatyviai reaguodavo į LKP(b) CK biuro nutarimus ir apie tai pranešdavo A. Sniečkui. Antai 1946 m. gegužę jam pranešta, jog MGB Kėdainių AS aparatui sustiprinti, paėmus iš kitur, siunčiama 10 čekistų, o to pat mėnesio 28 d. pranešta, kad, vykdant LKP(b) CK biuro nutarimą „Dėl politinės padėties Alytaus apskrityje“, į tą apskritį nusiųsta 5 žmonių grupė kelioms savaitėms padirbėti ir padėti¹³.

A. Sniečkui tekdavo spręsti ir tarp čekistų ir partijos komitetų kilusius ginčus. Štai 1946 m. birželį jam buvo atsiųstas MGB Ma-

žeikių AS viršininko pavaduotojo kpt. Vesiolovo raportas, kuriame kapitonas rašė, jog partijos apskrities komitetas jam papeikimą įrašęs neva už 18 kalinių pabėgimą, o iš tikrųjų už tai, jog jis atskleidė suklastotą bylą, kai, suėmus 14 žmonių, jų tardymuose dalyvavo partijos komiteto pirmasis ir antrasis sekretoriai. Į vietą pasiųstas LKP(b) CK atsakingasis organizatorius Jacko A. Sniečkui pranešė, kad dauguma Vesiolovo kaltinimų išgalvoti, neobjektyvūs, jis pats iš Mažeikių atšauktas¹⁴.

Yra likęs A. Sniečkui ir J. Bartašiūnui adresuotas čekistinės kariuomenės 34-ojo šaulių pulko (ŠP) politinės dalies viršininko pavaduotojo pplk. Parachevičiaus 1946 m. rugpjūčio 2 d. raštas apie tai, jog partijos Alytaus apskrities komitetas viename iš savo nutarimų teigė, kad 34-ojo ŠP vadovybė ignoruoja partijos komitetą ir apskritai visą vietinę valdžią ir dirba nuo jos atskirai. Išvardyta, kas jau padaryta taisant padėtį, pavyzdžiui, pradėta dalyvauti partijos apskrities komiteto darbe. Pasak papulkininkio, didžiausi nesutarimai kilo dėl butų: esą tik 7 pulko karininkai turi gerus butus, o iš Alytaus išvykus 66 šaulių divizijos karininkams, jų butai buvo perduoti ne kariškiams, kaip turėtų būti, o partijos komitetui¹⁵. Beje, materialinių gėrybių nepasidalijimas tarp valdžios atstovų dažniausiai ir būdavo įvairių nesutarimų priežastimi.

A. Sniečkus – neaišku kieno iniciatyva: savo, LKP(b) CK aparato ar čekistų vadų – dažnai įsikišdavo sutrikus kuriai nors represinio aparato grandžiai arba kai būdavo konstatuojama, jog ji veikia ne visai efektyviai. Taip 1946 m. lapkričio 10 d. partijos apskrities sekretoriams ir MVD AS viršininkams buvo išsiuntinėta A. Sniečkaus ir J. Bartašiūno direktyva, kurioje nurodyta nuo kitos dienos MVD kariuomenę naudoti tik „kovai su banditizmu“, o sovietinių partinių aktyvistų priedangai jiems vykstant į kaimus naudoti tik stribus ir milicininkus¹⁶. Beje, dides-

ni apskričių viršininkai ir toliau savo retose išvykose į kaimus (jos padažnėjo tik pradėjus 1949 m. masiškai suvarinėti valstiečius į kolūkius) tarp savo palydovų norėdavo turėti kariškių. Iki 20 proc. visų išpuoliuose dalyvavusių karių būdavo ir toliau naudojami priedangai – apsaugai. Stribų ir milicininkų kovingumu nebuvo pasitikima.

Partijos komitetai labai dažnai kreipdavosi į LKP(b) CK su prašymu padidinti vidaus kariuomenės įgulų skaičių jų apskrityje. Tų prašymų likimas būdavo įvairus. Kai 1946 m. vasaros pradžioje į CK su tokiu prašymu kreipėsi partijos Joniškio apskrities komitetas, jo prašymas buvo persiųstas J. Bartašiūnui; šis LKP(b) CK karinio skyriaus vedėjui Jakovlevui atsakė, jog toje apskrityje dislokuotas 32-ojo ŠP vienas batalionas, turintis 5 įgulas valsčių centruose, todėl padidinti įgulų kiekio negali. Bet kai J. Bartašiūnui LKP(b) CK ypatingojo sektoriaus vedėjas A. Polosenka nusiuntė analogišką partijos Vilkaviškio apskrities komiteto prašymą su VKP(b) CK Lietuvos biuro vadovo V. Ščerbakovo prašymu ir tokia rezoliucija: „Siunčiu Jums LKP(b) partijos Vilkaviškio apskrities komiteto sekretoriaus drg. Jermuševičiaus 46 09 24 d. pranešimą Nr. 201s su drg. Ščerbakovo rezoliucija: „Drg. Bartašiūnas. Prašau padėti apskričiai. Apie rezultatus praneškite. Laikas – dvi dienos. V. Ščerbakovas“, rezultatai buvo teigiami. J. Bartašiūnas A. Sniečkui 1946 m. lapkričio 19 d. pranešė, jog išpildė visus tos apskrities vadovybės pageidavimus – į tris valsčius nusiųsti patyrę valsčių poskyrių viršininkai, į apskritį nusiųsta 46 automatai, 15 kulkosvaidžių, 300 granatų, „banditų“ puolamuose valsčiuose įkurdintos įgulos, o mašinas į apskritį nusiųs, kai gaus jas iš SSRS MVD¹⁷.

Pažymėtina, jog ne tik partiniai veikėjai nurodydavo čekistų klaidas ir apsileidimą. Patys čekistai, beje, daug geriau informuoti už komunistus, kartais atsikirsdavo negailė-

dami tokių pat epitetų, kokių patys sulaukdavo. Būdingas šiuo atžvilgiu NKGB liaudies komisaro pareigas tuo metu ėjusio Dmitrijaus Jefimovo 1945 m. lapkričio 17 d. pranešimas A. Sniečkui ir Mečislovui Gedvilui apie trijų Suvalkijos apskričių ir Lazdijų apskrities partinio ir sovietinio aktyvo politinio masinio darbo trūkumus bei klaidas. Pasak jo, „partijos Šakių apskrities sekretorė Jančaitė ir vykdomojo komiteto pirmininkas Olekas beveik nebūna valsčiuose ir apylinkėse“, o siunčia ten mažą patirtį turinčius darbuotojus. Dauguma žmonių negauna jokių politinių žinių. „Atskiri sovietiniai ir partiniai apskričių darbuotojai ne tik neorganizuoja politinio darbo, bet ir nuolat girtauja, marodieriauja ir siautėja...“ Toliau išvardyti darbuotojų plėšimai ir vagystės¹⁸.

Partijos CK ir apskričių bei miestų komitetai turėjo savo rankose du svarbius čekistų kadrų politikos svertus: pirma, tvirtinant čekistą svarbesnėms pareigoms turėjo būti pateikta jo partinė charakteristika, antra, į visus aukštesnius postus čekistų paskyrimus tvirtindavo LKP(b) CK (pirmiausia tuos, kurie priklausė vadinamajai CK nomenklatūrai: čekistinių ministerijų vadovai iki poskyrių viršininkų imtinai, AS viršininkai bei jų pavaduotojai; nuo 1947 m. birželio 7 d. į CK nomenklatūrą buvo įtraukti ir valsčių poskyrių (toliau – VP) viršininkai). Beje, kai VP viršininkai buvo įtraukti į CK nomenklatūrą, nuo tada visų iš MGB atsiųstų VP ir milicijos viršininkų kandidatūros turėjo būti derinamos su partijos apskričių komitetų kadrų skyriais ir tvirtinamos komiteto biuro posėdyje. Į LKP(b) CK kadrų skyrių iš partijos apskričių komitetų apie VP viršininkus buvo reikalaujama atsiųsti: 1) juos tvirtinantį partijos apskrities komiteto nutarimo išrašą; 2) charakteristiką; 3) kadrų įskaitos lapą; 4) autobiografiją ir 5) nuotrauką¹⁹. AS viršininkų ir jų pavaduotojų charakteristikų buvo reikalaujama nuo

pat okupacijos pradžios. Antai 1945 m. liepos 29 d. jau minėtas plk. A. Kolotuškinas prašė partijos Biržų apskrities sekretoriaus Kazimiero Liaudžio atsiųsti į komisariatą NKGB darbuotojo N. Sokolovo partinę charakteristiką, nes jis partijos organuose, t. y. CK, buvo tvirtinamas NKGB AS viršininku²⁰. Tas pats komisaro pavaduotojas prašė ir kitų partijos apskričių komitetų atsiųsti atitinkamas charakteristikas, jei tik čekistai būdavo tvirtinami CK; tą patį darė ir NKVD. Taigi tiek partijos apskričių komitetai, tiek ypač CK galėjo daryti įtaką čekistų vadų skyrimui.

1948 m. LKP(b) CK nomenklatūrai iš centrinio MGB aparato priklausė 27 žmonės, AS ir miestų skyrių (toliau – MS) viršininkų buvo 37, VP viršininkų – 287. Iš pirmųjų lietuvių buvo 2, iš antrųjų – 1, iš trečiųjų – 11. Pagal išsilavinimą duomenys tokie: aukštąjį išsilavinimą grupėse atitinkamai turėjo 4, 4 ir 9, pradinį – atitinkamai 4, 4 ir 63 čekistai²¹. Apskritai MGB aparate 1947 m. sausio 1 d. dirbo 237 lietuviai, po metų jų skaičius nepakito: jie sudarė 10,5 proc. MGB operatyvinių darbuotojų. Norint bent kiek pataisyti padėtį, nuolat prašyta padėti sukomplektuoti 400 MGB mokyklos kursantų. 1948 m. rugsėjo 25 d. tuo metu laikinai ėjęs MGB ministro pareigas P. Kapralovas parašė CK pažymą apie tai, kaip MGB kadrai papildomi vietos gyventojais. Be visa ko, joje rašoma, jog LKP(b) CK biuras buvo numatęs iš MVD į MGB perduoti 150 žmonių, o SSRS MVD tą skaičių sumažino iki 50, bet ir tai nevykdoma, atsisakoma perduoti norimus asmenis. P. Kapralovas prašė tiek operatyvininkais, tiek į MGB mokyklą skirti vidurinių ir aukštųjų mokyklų moksleivius ir studentus, nes į MGB mokyklą iki tol buvo siunčiami tik menko išsilavinimo sribai. Kaip aiškėja iš keliomis dienomis anksčiau rašyto ministro D. Jefimovo rašto LKP(b) CK kadro sekretoriui Danilui Šupikovui, buvo numa-

tyta iš MVD į MGB perduoti 80 žmonių, bet 41 MVD nedavė, daugiausia motyvuodama tuo, jog jų nėra kuo pakeisti. Iš likusių 39 septyniolika atmesta dėl kompromituojančių duomenų, o 16 paimta. Ministras prašė nurodyti MVD skirti dar 34 darbuotojus ir pateikė sąrašą tų asmenų, kurių MVD nenorėjo perleisti. Ant rašto yra A. Sniečkaus rezoliucija: „Šupikovui reikia pasiekti, kad būtų įvykdytas CK biuro nutarimas“²². Šį susirašį nėjimą dėl darbuotojų perkėlimo iš MVD į MGB būtų galima laikyti tipišku žinybiniu galynėjimusi dėl geresnių kadro. Kita vertus, tai rodo, kad nors MVD tuo metu tiek savo veiklos metodais, tiek tikslais buvo ne itin nutolusi nuo MGB, visgi ten dirbantys žmonės nesiveržė į MGB, nes darbas toje sistemoje buvo kur kas pavojingesnis.

Kalbant apie charakteristikas būtina pažymėti, kad nuo 1946 m. jų centralizuotas reikalavimas galutinai įsitvirtino. Reikalauta ne tik naujai skiriamų darbuotojų, bet ir kasmetinių charakteristikų. 1946 m. kovo 29 d. LKP(b) CK kadro sekretorius M. Kučinskas išsiuntinėjo raštus partijos apskričių komitetams, kuriuose rašoma, kad rengiantis metinei MVD operatyvinių atestacijai reikia per penkias dienas ministro pavaduotojui kadro reikalams plk. Antanui Mickevičiui išsiųsti smulkias MVD AS ir MS viršininkų bei jų pavaduotojų partines charakteristikas. Tokių pat charakteristikų reikalavo ir LKP(b) CK kadro skyrius, tik, be minėtų, dar reikėjo atsiųsti apskričių prokurorų, jų pavaduotojų, teisėjų charakteristikas. Ant vieno iš raštų yra partijos Biržų apskrities komiteto pirmojo sekretoriaus Juozo Griciūno lietuviškai užrašyta rezoliucija (kalba netaisyta): „Skubei paruošti harekteristiką“²³.

Dauguma partijos komitetų naudojosi galimybe iš partijos pašalinti ir kartu iš darbo atleisti žemesnio lygio čekistus, ypač MGB VP viršininkus (komunistai buvo beveik visi čekistai). Norėdami iš darbo atleisti MGB

AS viršininkus ar jų pavaduotojus, jie turėjo kreiptis į LKP(b) CK, kad šis paveiktų MGB vadovybę ir kuo nors neįtinkantis čekistas būtų atleistas, tiksliau – dažniausiai perkeltas kitur. Kaltinimai čekistams paprastai būdavo dvejopi. Pirma, jie būdavo kaltinami palaidumu – girtuoklyste, netvarkingu šaudymu, žmonių prievartavimu, turto pasisavinimu ir pan., antra – nesugebėjimu sutriuškinti partizanų. Be abejo, pastarasis kaltinimas būdavo pagrindinis, kiti kaltinimai pateikiami tik dėl svarumo. Tuo metu, itin ekstremaliomis sąlygomis, patekę į jiems svetimą ir priešišką aplinką dauguma čekistų tiek apskričių, tiek valsčių centruose be perstojo gėrė. Vienas kitas gal gėrė norėdamas užgniaužti sąžinės balsą, kiti gėrė, kad sumažintų įtampą, nes iš esmės dirbo budelių darbą. Be to, kaip galima spręsti iš čekistų veiksmų ir iš karo prokuroro plk. S. Grimovičiaus pranešimų LKP(b) CK, nemažai daliai čekistų marksistinės idėjos buvo tik priedanga žemiems instinktams tenkinti. Partijos komitetai, kurių daugelis darbuotojų taip pat nevengė taurelės, į čekistų girtavimą ir vogimą paprastai žiūrėjo atlaidžiai, kaip į leistiną elgesį. Bet kai čekistai jų nesugebėdavo apginti nuo partizanų, tada bandydavo čekistus „pamokyti“, ir dažnai sėkmingai.

Tačiau tai buvo vėliau. Kaip minėta, LKP(b) CK ir ypač A. Sniečkus, o įkandin jo ir dauguma partijos apskričių komitetų ryžtingiau su čekistais pradėjo elgtis po to, kai 1947 m. kovo 24 d. buvo panaikintas VKP(b) CK Lietuvos biuras. Tuo metu jo pasirašyti nurodymai partijos sekretoriams yra beapeliaciniai: reguliuoti čekistų veiklą. Dar prieš biuro panaikinimą, vasario 18 d. partijos apskričių ir miestų komitetų sekretoriams adresuotuose nurodymuose apie tai, jog reikia skubiau perduoti kovos su banditizmu skyrius iš MVD į MGB pavaldumą, nes stringa kova su pagrindžiu, yra ir toks punktas: „Paimti į savo rankas kasdieninę MGB organų kontrolę

apskirtyse ir valsčiuose, priversti juos savo aparatuose įvesti tvarką ir pradėti vadovauti kariuomenei bei vykdyti operacijas kovojant su nacionalistiniu pagrindžiu“²⁴.

Ne visi partijos apskričių komitetai vienodai greitai pradėjo atvirai kištis į čekistų kadrų reikalus, juo labiau – į jų veiklą. Kaip minėta, MGB AS viršininkus ir jų pavaduotojus galėjo keisti tik LKP(b) CK, partijos apskričių komitetų sekretoriai galėjo tik prašyti CK, kad per MGB vadovybę juos pakeistų, nors kai kuriose vietovėse, kaip matysime vėliau, pažeisdami procedūrą partijos apskričių komitetai bandė tai daryti patys. Komitetų drąsą lėmė daug kas – pirmųjų ir antrųjų sekretorių charakterio tvirtumas, jų turimi ryšiai CK, susigyvenimas su čekistais ir kt. Tiesa, kai kuriose apskrityse čekistai kartais jausdavosi esą padėties šeimininkai ir patys imdavo nurodinėti. Antai 1947 m. gegužės 28 d. į partijos Ukmergės apskrities komiteto pirmąjį sekretorių Joną Jadogalvį ir MGB AS viršininką pplk. Nikolajų Pochomičevą kreipėsi Veprių VP viršininkas kpt. Stepanovas su prašymu skirti atskirą pastatą poskyriui, nes iki tol jie dirbo pastate, kurio šeimininkai buvo įtartini. Ant rašto yra N. Pochomičevo rezoliucija: „Drg. Jadogalvis. Prašau patenkinti drg. Stepanovo prašymą ir duoti atitinkamus nurodymus“²⁵.

1944–1946 m. partijos komitetai išdrįsdavo tik skirti čekistams partinius papeikimus. Net VP viršininkus anaipol ne visuomet drįsta judinti. Antai Kėdainių apskrities Josvainių VP viršininkas A. Blochinas 1945 m. balandžio 2 d. partijos komiteto posėdyje buvo svarstytas už tai, kad būdamas girtas dažnai šaudydavo, per vieną tokį šaudymą sužeidė sribą. Už tai jis buvo tik perspėtas. Tų metų liepos mėnesį minėtas čekistas vėl svarstytas ir nutarta: „VKP(b) nariui drg. Blochiniui A. I. už antipartinį poelgį, kurį sudarė neleistinas konfiskuotų daiktų pasisavinimas ir pasikartojančios girtuoklystės darbo metu, bet

turint omenyje jo didelį darbą kovojant su banditizmu, pareikšti papeikimą su įrašymu į bylą²⁶.

Kai kur ir pirmaisiais pokario metais buvo daromi ryžtingesni sprendimai, ypač kai čekistai buvo kaltinami kyšių ėmimu ir nevisiškai aiškių kriterijų taikymu suimtiesiems. Antai partijos Alytaus apskrities komitetas 1945 m. birželio 12 d. posėdyje, be kitų klausimų, svarstė ir NKGB Seirijų VP viršininką Žuravliovą, kuris iš suimtųjų gimiinių ėmė kyšius, rekvizuodavo turtą ir darė kitus nusikaltimus. Nutarta viršininką atiduoti teismui, iš partijos pašalinti baigus jo tardymą. Tas pats komitetas rugsėjo 29 d. svarstė Alytaus apskrities NKVD ir NKGB viršininkų pranešimą „apie banditizmo likvidavimo plano įvykdymą“ ir konstatavo, kad daug padaryta, bet nepakankamai. Po mėnesio to paties komiteto nutarime buvo įrašyta: „Nors apskrities komitetas kelis kartus buvo pareikalavęs iš NKGB viršininko pateikti informaciją, kaip vykdomas LKP(b) Centro komiteto VII plenumo nutarimas, bet informacijos iki šios dienos nepateikė. Pareikalauti iš drg. Aleksandrovo pristatyti raštišką pasiaiškinimą dėl nepateiktos informacijos ir kitame posėdyje apsvarstyti drg. Aleksandrovo nedrausmingumą“²⁷. Tas pats Ivanas Aleksandrovas į NKGB AS viršininko pareigas partijos Alytaus apskrities komiteto biuro posėdyje buvo paskirtas 1946 m. kovo 2 d.; tada prašyta tą skyrimą tvirtinti LKP(b) CK. Praslinkus vos porai mėnesių jam buvo pareikštas papeikimas su įrašymu už tai, kad iš MGB Alytaus KPZ (išankstinio sulaikymo kameros) pabėgo 39 suimtieji, tarp jų ir nemažai partizanų. KPZ viršininkas buvo pašalintas iš partijos, kartu ir iš darbo²⁸.

Kai kurie partijos komitetai net bandė reguliuoti komisariatų (ministerijų) veiklos metodus. Antai 1946 m. kovo 21 d. vyko partijos Zarasų apskrities komiteto uždaras posė-

dis, jame buvo svarstomas klausimas dėl „nacionalistinio pagrindžio atskleidimo ir sutriuškinimo“. Buvo priimtas 8 paragrafų nutarimas, kurio viename rašoma, jog reikia prašyti LKP(b) CK, kad duotų nurodymus J. Bartašiūnui ir D. Jefimovui nesiųsti į apskritis laikinai komandiruotų savo darbuotojų, nes iš jų nėra jokios naudos. Siųsti turėtų tik nuolatiniam darbui²⁹. Be abejo, sovietų poziciniu toks reikalavimas buvo pagrįstas. Kadangi nuo komandiruotųjų priklausė, kokią nuomonę apie apskrities čekistus turės ministerija, tai jie be perstojo būdavo vaišinami ir paprastai nieko nenuveikę apdovanoti išvažiuodavo. Tačiau tos praktikos ministerijos neatsisakė – per daug ji buvo pelninga.

Kai kurie čekistai, tapę didesniais ar mažesniais viršininkais, prarasdavo realybės supratimą, vienas kitas persigėręs atsidurdavo ties beprotybės riba. Tokiais atvejais partijos komitetai būdavo priversti ką nors daryti, nors šiaip jau gana kantriai elgdavosi su savo bendražygiais. Antai Rokiškio apskrities Panemunės valsčiaus MVD viršininkas j. ltn. Šatrukas po miestelį vaikščiodavo visiškai nuogas, apsijuosęs diržu, už kurio kabodavo pistoletas. Nuogas priiminėdavo ir lankytojus. Partijos apskrities komitete nutarta jį iš pareigų atleisti, iš partijos pašalinti. Matyt, lemiamą reikšmę tokiam sprendimui turėjo tai, kad minėtam čekistui nesisėkė kovoti su pagrindžiu. Tame miestelyje 1946 m. gegužę į raudonojo partizano Balaboskino butą buvo įmestos 4 granatos, vėliau ligoninėje nužudytas šio partizano sūnus, MVD darbuotojas. Todėl nutarime atsirado papildoma, ko gero, lemiamą išvada: „Nesiėmė saugoti miestą nuo banditų“³⁰. Beje, tos pat apskrities partinis biuras tų metų pradžioje už girtuokliavimą, grobimus, o iš tikrųjų už nesugebėjimą sutriuškinti pagrindį iš partijos pašalino ir iš darbo išmetė NKVD Skapiškio VP viršininką A. Petrovą ir to paties valsčiaus NKGB įgaliotinį F. Liapiną³¹.

Partijos Alytaus apskrities komiteto biuras 1946 m. liepos 2 d. iš partijos pašalino MVD Alovės VP vyr. operatyvinį įgaliotinį A. Konovalovą ir operatyvinį įgaliotinį V. Aleksejevą už girtuoklystes, savavaliavimą ir ypač už šaudymą artėjant prie operacijos vietos. Matyt, šaudyta ir iš baimės. Kareiviai juos nuginklavo ir surišo³².

Apskritai partijos Alytaus apskrities komiteto biuras, ypač kai vienu jo vadovų buvo antrasis sekretorius Mironovas, priiminėjo daug su realybe prasilenkiančių nutarimų, čekistams kėlė neįgyvendinamų uždavinių ir todėl su jais nuolat pykosi. 1947 m. kovo 4 d. buvo priimtas nutarimas „Dėl padėties Seirijų valsčiuje“. Tuo metu, perduodant kovos su partizanais pagrindinę naštą iš MVD į MGB pavaldumą, sutriko represinių organų darbas. Tuo pasinaudoję partizanai sunaikino visą Seirijų valsčiaus partinę ir sovietinę valdžią. Vidaus kariuomenės 34-ojo šaulių pulko štabo viršininkas surado 27 partizanų grupę, bet nesugebėjo jos sutriuškinti. Partizanai laikraštį „Laisvės rytas“ pasiūsdavo net MGB darbuotojams. Minėtame 9 paragrafų nutarime nutarta MGB Seirijų VP viršininkui Losakovui įrašyti griežtą papeikimą ir rūpintis, kad jis būtų atleistas iš „organų“. Naujai paskirtas viršininku Smirnovas perspėtas, kad jei per 10 dienų „neatskleis ir nelikviduos gaujos“, tai bus pašalintas iš darbo ir patrauktas į partinę ir valstybinę atsakomybę. MGB AS skyriui nurodyta į valsčius pasiųsti patyrusius operatyvininkus, kariuomenę ir sribus naudoti ištisą parą. Iš buožių nutarta atimti dalį turto ar visą turą. Nurodyta iki pavasario sutriuškinti nacionalistinį pagrindį. Su tuo nutarimu turėjo būti supažindinti valsčių partorgai ir MVD bei MGB VP viršininkai (kitoje nutarimo pusėje yra tiek vienu, tiek kitų parašai)³³. Partijos Alytaus apskrities komiteto biuro 1947 m. spalio 20 d. nutarimą apie politinę padėtį apskrityje taip pat galima laikyti svai-

čiojimų viršūne, nesiskaitymu su realia padėtimi. Nutarta: „Pripažinti, kad politinė padėtis apskrityje yra nepakenčiama. Įpareigoti MGB ir MVD VP viršininkus, partijos valsčių sekretorius, skiriant jiems asmenišką atsakomybę, per mėnesį nustatyti ir visiškai sunaikinti jų valsčių teritorijoje esančias banditų gaujas“. Teigiama, jog tai bus galima įvykdyti, jei bus mobilizuoti visi komunistai, komjaunuoliai, aktyvas ir darbuotojai. Jei sekretoriai ir VP to nepadarys, tai bus vertinama kaip nenoras kovoti ir padarytos atitinkamos išvados. Be visa ko, VP viršininkams, valsčių sekretoriams nurodyta per dvi savaites sudaryti valsčių centrų, įmonių, įstaigų, sandėlių apsaugos planus. Mat spalio 20 d. partizanai buvo užpuolę Miroslovą³⁴.

Kartais tos pačios apskrities partinis biuras, vadovaudamasis partinio teisingumo ar kitais sumetimais, pasielgdavo ir švelniau, ypač kai nebūdavo liečiami politiniai dalykai. 1947 m. gegužės 15 d. biuras, be kitų 5 klausimų, svarstė ir MGB Alytaus VP viršininko A. Surkovo klausimą. Jis – VKP(b) narys nuo 1941 m., 1911 metų gimimo, rusas, turintis pradinį išsilavinimą. Alytaus valsčiaus pirminė partinė organizacija buvo nutarusi pašalinti jį iš partijos už tai, kad iš valstiečio Bernotavičiaus pasisavino motociklą, be leidimo iš konfiskuoto partizanų ūkio pasiėmė malkų, taip pat už girtavimą. Partijos apskrities komiteto biuras nutarė: pašalinimą atšaukti, pareikšti griežtą papeikimą su įrašymu, o MGB ministrą prašyti pašalinti iš VP viršininko pareigų³⁵.

Apskritai ne tik LKP(b) CK, bet ir partijos apskričių komitetai, kaip matėme, net valsčių partinės organizacijos čekistams 1947–1953 m. negailėjo papeikimų, nevykusius, nemokančius ar nenorinčius kovoti čekistus kartais net atleisdavo iš pareigų. Papeikimai būdavo panaikinami po tam tikro laiko arba prieš laiką įvykdžius kokį nors tei-

giamą darbą. Antai partijos Alytaus apskrities komiteto pirmasis sekretorius Bronislovas Lopata 1948 m. pabaigoje LKP(b) CK nusiuntė tokį raštą: „Partinės kolegijos prie Lietuvos KP(b) CK sekretoriui drg. Petravičiui. LKP(b) Alytaus apskrities komitetas į Jūsų 1948 m. lapkričio 12 d. užklausimą Nr. 404 atsako, kad drg. Noženkai Viktorui Ivanovičiui LKP(b) apskrities komiteto 1948 m. lapkričio 12 d. nutarimu partinė bausmė panaikinta, nes jis likvidavo 3 banditų grupę“. V. Noženka dirbo MGB Butrimonių VP operatyviniu įgaliotiniu ir jam už operacijos sužlugdymą buvo pareikštas griežtas papeikimas su įrašymu³⁶.

Panagrinėję partijos apskričių komitetų tikrą ir tariamą įtaką čekistų kadrams, vėl trumpam grįžkime į LKP(b) CK, į jo sukurtą mechanizmą bendrauti su čekistais. Jau minėta, kad 1944–1948 m. su čekistais bendravo LKP(b) CK ypatingasis sektorius, neturėjęs net skyriaus teisių. Matyt, siekiant tą bendravimą pakelti į aukštesnį lygį, turėti galimybę čekistus labiau paveikti, reikėjo įkurti CK specialų skyrių. Be abejo, toks sprendimas buvo priimtas ne Lietuvos marionečių, o Maskvoje, VKP(b) CK. Prieš kalbėdami apie šį naują, vadinamąjį administracinį skyrių, grįžkime į dar senesnius laikus, į 1944 m. Tais metais, kol dar nebuvo nusistovėjusi LKP(b) CK struktūra ir trūko žmonių, A. Sniečkus, kaip jau minėta, net smulkius reikalus, susijusius su čekistais, sprendavo dažniausiai pats arba pavesdavo tai daryti savo padėjėjui Mironui Moskvinui. Antai M. Moskvinas pranešė J. Bartašiūnui, jog partizanai buvo užpuolę Taujėnus, o J. Bartašiūnas paaiškino, kas buvo padaryta. Yra ir daugiau šio padėjėjo paklausimų. 1944 m. lapkričio 11 d. M. Moskvinas rašė J. Bartašiūnui: „Drg. Sniečkaus pavedimu prašau Jus patenkinti Biržų apskrities partinės vadovybės prašymą ir nusiųsti jiems stiprų NKVD viršininką, nes drg. Ratniko-

vas aiškiai nepajėgia atlikti darbo, taip pat 15–20 dienų Biržų apskrityje palikti 216-ąjį pasienio pulką“³⁷.

LKP(b) CK administracinis skyrius buvo įkurtas 1949 m. (tik nuo tų metų pavyko rasti šio skyriaus dokumentų). Jo vedėju iki 1950 m., kai buvo išrinktas CK sekretoriumi, dirbo Anatolijus Moskvinovas. Įkūrus šį skyrių ypatingasis sektorius, matyt, tvarkė ypač slaptus dokumentus – juos kaupė, prižiūrėjo jų judėjimą ir pan.

LKP(b) CK administracinis skyrius ne tik tvarkė reikalus tarp CK ir MGB, bet ir atliko tarpininko tarp partijos apskričių komitetų ir ministerijos vaidmenį. Minėtas skyriaus vedėjas 1949 m. vasario mėnesį pranešė P. Kapralovui, jog į LKP(b) CK kreipėsi partijos Telšių apskrities komitetas su prašymu atsiųsti 4 MGB VP viršininkus, Biržų apskrities komitetas – su prašymu atsiųsti 300 ginklų savigynai, o Šilutės apskrities komitetas prašė atsiųsti du vidaus kariuomenės būrius dviejų valsčių įguloms³⁸. Beje, A. Moskvinovas 1949 m. spalio 7 d. visiems ginklų prašiusiems partijos apskričių komitetų pirmiesiems sekretoriams pranešė, jog kaimo aktyvistų apginklavimui ginklų MGB ir MVD neturi, ką turėjo – išdalijo. Siūlė persikirstyti esančius apskrityje ginklus ir „paimti iš banditų“³⁹.

LKP(b) CK administracinis skyrius reikalaudavo, kad MGB atsiskaitytų, ką padarė, CK priėmus nutarimus juos liečiančiais klausimais. 1949 m. liepos 4 d. skyriaus vedėjo pavaduotojas Fridis Krastinis prašė P. Kapralovo pristatyti ataskaitą apie tai, kaip vykdomas LKP(b) CK 1949 m. birželio 6 d. nutarimas „Dėl kovos su banditizmo liekanomis sustiprinimo“, kuriame buvo nurodyta pergrupuoti kariuomenę, atsakyti į kiekvieną partizanų puolimą, kartu su partijos komitetais kurti savigynos grupes⁴⁰.

Matyt, dar didesnę reikšmę LKP(b) CK administracinis skyrius įgavo jo vedėju tapus

V. Bylinskiui. Net jo pavaduotojas Albinas Likas kreipdavosi į MGB ministrą su prašymu pateikti skyriui informaciją vienu ar kitu klausimu. 1951 m. sausio 26 d. A. Likas rašte P. Kapralovui perpasakojo, kas buvo kalbėta ir nutarta partijos Smėlių rajono komitete. Ten kalbėta, kad kai kurie MGB darbuotojai blogai organizuoja darbą, nes yra sužlugdytų operacijų, per šešis mėnesius jie nenušovė nė vieno partizano, tuo tarpu „banditai“ gąsdina ir muša kaimo aktyvistus, pionierių organizaciją įkūrusi mokytoja Zurzaitė buvo priversta išsikelti ir t. t. Prašė pranešti, kas padaryta trūkumams pašalinti⁴¹.

Apskričių (nuo 1950 m. – rajonų) partijos komitetai visus savo biurų nutarimus siųsdavo LKP(b) CK, kur, matyt, kiekvienas CK skyrius išsirinkdavo juos dominančią nutarimų dalį ir vėliau pagal savo kompetenciją sprendavo, ką daryti. 1949 m. LKP(b) CK administracinio skyriaus vedėjo pavaduotojas F. Krastinis kai kurių biurų nutarimus apie prastą MGB darbą siųsdavo ministrui P. Kapralovui. Galimas daiktas, taip buvo daroma ir anksčiau, bent jau nuo 1947 m., ir, be abejo, vėliau. Ministras turėdavo į gautus iš LKP(b) CK raštus bent formaliai reaguoti.

INFORMACIJOS PARTIJOS KOMITETAMS APIE ČEKISTŲ DARBUS ŠALTINIAI

Daugiausia žinių partijos komitetus pasiekdavo iš jų filialų valsčiuose – partorgų, vėliau – iš partinių sekretorių. Teikė žinias ir MGB AS ir VP, nors, aišku, daugiausia nutylėdami jiems nemalonus dalykus. Kartais drįsdavo skųstis žmonės, tačiau tokie atvejai buvo labai reti, nes pasiskundusį žmogų vėliau bet kada galėjo užpulti bėdos. Vienas kitas besiskundžiantis po to buvo visai sunaikintas, kiti ištremti ar išbuožinti. Apskritai sovietinė sistema buvo labai uždara, joje bu-

vo pilna paslapčių ir draudimų. Ne tik paprasti žmonės, bet ir vadinamieji valdžios atstovai paprastai ne ką težinodavo, kas aplink darosi. Visur tvyrantys įslaptinimai ir draudimai labai padėjo slėpti valdžios žmonių ir pačios sistemos nusikaltimus. Šis tas paaiškėdavo – ir tai tik tam tikram sluoksniui – tik tada, kai valdžios atstovai susipykdavo ir nesutardavo dažniausiai dėl asmeninių ambicijų ar naudos. Kokia buvo tvarka kai kuriuose valsčiuose (gal ir daugelyje), kokia savivalė klestėjo Biržų apskrities Krinčino valsčiuje, išaiškėjo susipykus to valsčiaus partorgui Kolpakovui su NKVD VP viršininku kpt. Zimichinu. Pirmasis partijos apskrities komitetui parašė pareiškimą apie vadinaamuosius revoliucinio teisėtumo pažeidimus, kuriuos darė NKVD VP darbuotojai. Tam tikslui sudaryta komisija 1946 m. balandžio 1 d. partijos komitete pateikė savo išvadą. Komisija nustatė, kad NKVD VP viršininkas nuolat siųsdavo į kaimus stribus apsirūpinti maistu, pašaru, malkomis, o šie, paėmę tai iš žmonių, juos dar ir apiplėsdavo. Buvęs valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Pilotas dalį iš partizanų ūkių paimtų gyvulių neužpajamuodavo, juos pardavęs pinigus pasisavindavo. Skundo autorius partorgas Kolpakovas po tris dienas girtaudavo, todėl visas valsčiaus valdžios darbas sustodavo. Nutarta Kolpakovą atleisti, o NKVD ypatingąją inspekciją prašyti Ziniuchiną iš darbo atleisti ir atiduoti karo tribunolui⁴².

Kaip minėta, partijos komitetai šiek tiek informacijos surinkdavo ir iš savų darbuotojų. Antai partijos Kėdainių apskrities komiteto instruktorė Marščenkova 1947 m. pabaigoje pirmajam sekretoriui J. Piligrimui parašė raportą, kuriame yra toks sakinytis: „Aš jus asmeniškai prašiau sustiprinti MVD ir MGB Parovėjos valsčiaus vadovaujančius kadrus“. Raporte rašoma, jog MVD VP viršininkas Kripanovas ir MGB įgaliotinis No-

vosiolovas toliau negali vadovauti. Jų organizacijos 1946 m. buvo gavusios 15 ha apšėtų laukų, arklių, dvi karves, tačiau visa tai iššvaistė, sribai pieno nemato. Neva kovojant su spekuliacija iš valstiečių atiminėjami produktai. Liko nenukastos bulvės, o sribai neturi ką valgyti, dieną ir naktį slankioja pas valstiečius prašydami maisto. Beje, minėta instruktorė tą pačią dieną parašė dar vieną pranešimą apie, jos nuomone, ūkinę netvarką ir apie tai, jog buožės mažai apkraunami papildomomis pyliavomis⁴³.

Viename 1947 m. balandžio 28 d. pranešime partijos Utenos apskrities komiteto pirmajam sekretoriui Petrui Kutkai rašoma, kad visą kovos su „banditais“ krūvį perkėlus iš MVD į MGB, kova nusilpo. MGB AS viršininkas Dmitrijus Malychas iš vieno į kitą valsčių perkėlė 7 VP viršininkus ir operatyvininkus, kurie naujose vietose nesioorientuoja. Padaugėjo „banditų“ puolimų. MGB AS viršininkas nemėgsta buvusių MVD kovos su banditizmu skyriaus darbuotojų (matyt, vieno iš jų rašytas pranešimas P. Kutkai). Toliau dėstoma, jog padėtis nepasitaisys, nes D. Malychas nepažįsta teritorinių „organų“, daug plepa. Jis „...visomis priemonėmis stengiasi slėpti nuo partinių organų operatyvinio darbo padėtį, kuri šiuo metu yra prasta“⁴⁴. Beje, tai nesutrukė D. Malychui Utenoje MGB viršininku dirbti iki 1950 m., o vėliau jis buvo paskirtas MGB Panevėžio rajono skyriaus (toliau – RS) viršininku.

Partijos komitetai, ypač nesutariantys su MGB apskričių skyriais, juos skūsdavo LKP(b) CK (kaip ir šie skūsdavo komitetus). LKP(b) CK administracinio skyriaus viršininko pavaduotojas F. Krastinis 1949 m. nurodė MGB Lietuvos vandens baseino apygardos viršininkui Bykovui patikrinti Jurbarko poskyrio darbą, nes, kaip rašoma partijos komiteto nutarime, jie nieko neveikia, tik girtuokliauja⁴⁵.

LKP(b) CK NUTARIMŲ POVEIKIS ČEKISTŲ VEIKLAI

LKP(b) CK biuro nutarimai čekistų, ypač provincijos, veiklos klausimais buvo ryžtingi ir griežti. Partijos vadovybę erzino čekistų nesugebėjimas kovoti su partizanais ir ypač – partizanų įvykdyti aktyvistų puolimai. LKP(b) CK biuro nariai suprato, kad komunistai ir čekistai iš Lietuvos žmonių nesulauks bent kiek didesnės paramos, kol daliai jų už išdavystes grės partizanų karo teismo sprendimai, todėl po kurio laiko pradėjo čekistams prikaišioti ir dėl „valstiečiais“ įvardytų asmenų sušaudymo.

Dauguma apskričių (nuo 1950 m. – rajonų) partijos komitetų ir jų biurų sprendimus ir nutarimus vienu ar kitu klausimu priimdavo gavę LKP(b) CK biuro nutarimą. Ilgainiui partijos apskričių ir miestų komitetai savo nutarimuose pradėjo ištisai vartoti CK biuro formuluotes, perėmė nutarimų dvasią. 1947 m. balandžio 14 d. LKP(b) CK biuro nutarime „Dėl kovos su buržuaziniu nacionalistiniu pagrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis sustiprinimo“ pasidžiaugta, kad dėl politinio masinio darbo ir čekistinių operacijų pagrindžio veikimas ir jo įtaka žmonėms labai sumažėjo. „Banditų“ puolimų skaičius 1947 m. pirmame ketvirtyje lyginant su 1946 m. ketvirtu ketvirčiu sumažėjo beveik perpus. Tačiau konstatuota, jog pagrindis dar galutinai nesutriuškintas, plačiosios masės neįtrauktos į aktyvią kovą, „liaudies gynėjų“ būriai netgi mažėja. 14 paragrafų nutarime, be visa ko, nurodyta partijos apskričių komitetams pagerinti vadovavimą MGB ir MVD, komitetams ir čekistams parengti pagrindžio sutriuškimo kiekviename valsčiuje planus, „kiekvieną gaują likviduoti atskirai“. Dar nurodyta demoralizuoti pagrindį, demaskuoti „reakcingą dvasininkiją“ ir išstumti vadinamuosius buožes⁴⁶. Šis fundamentalus LKP(b) CK

biuro nutarimas visiems partijos komitetams tapo jų veiklos pagrindu.

LKP(b) CK biuras yra svarstęs beveik visų apskričių „politinę padėtį“ ir priėmęs atitinkamus nutarimus. Kai kurių apskričių, kuriose pasipriešinimas buvo įgavęs itin platų mastą, politinė padėtis svarstyta po kelis kartus (1946 m. Alytaus, Lazdijų aps. – po tris kartus, Marijampolės, Telšių – po du kartus ir t. t.). Nutarimuose buvo įvertinama okupacinių struktūrų įsitvirtinimo padėtis ir nurodomos priemonės padėčiai taisyti. Paprastai prieš priimant nutarimą į vietą būdavo siunčiamas kuris nors LKP(b) CK darbuotojas, dažniausiai atsakingasis organizatorius, kurio pažyma remiantis ir būdavo surašomas CK biuro nutarimas. Kaip minėta, nutarimai dažniausiai būdavo griežti, to reikalavo vadinamoji revoliucinė kalbėsena.

1946 m. gegužės 16 d. LKP(b) CK biure buvo apsvarstyta politinė padėtis Alytaus apskrityje ir konstatuota, kad ji yra „nepakenčiama“, o MVD–MGB darbas „visiškai nepatenkinamas“. Už tai MVD AS viršininkas V. Lisovskis buvo nubaustas papeikimu su įrašymu ir jam pagrasinta, kad jei „per 15 dienų nepataisys padėties, tai bus pašalintas iš partijos ir atiduotas teismui“⁴⁷. Beje, su V. Lisovskiu partijos apskrities komiteto biuras ilgai nesutarė, tačiau jis MVD AS viršininku Alytuje išliko iki 1950 m. Dauguma LKP(b) CK biuro nutarimų yra panašūs vienas į kitą, ir ką tik minėtas labai panašus į truputį anksčiau priimtą nutarimą dėl padėties Panevėžio apskrityje. Įvairūs tik vertinimai – „bloga“, „labai bloga“, „nepakenčiama“. Praėjus dvylikai dienų po padėties Alytaus apskrityje svarstymo, buvo svarstoma padėtis Lazdijų apskrityje, kuri taip pat pripažinta „visiškai nepatenkinama“, bet bausmių neskirta. Tokį prastą Alytaus apskrities padėties įvertinimą, matyt, lėmė ir tai, kad, kaip minėta, iš MGB Alytaus KPZ bandžio 15 d. pabėgo 39 „banditai“. Po to

pabėgimo buvo atleistas MGB apskrities viršininkas I. Aleksandrovas.

Suimtųjų pabėgimai aukščiausiai partinei valdžiai atrodė tokie pat baisūs ir neleistini kaip ir čekistų valdžiai. Tai buvo tarsi okupacinės valdžios silpnumo įrodymas ir vertinami kaip itin grėsmingi pasikėsinimai į sovietų valdžią. 1946 m. birželio 12 d. LKP(b) CK biuras priėmė nutarimą dėl 18 suimtųjų pabėgimo iš Mažeikių kalėjimo (tai įvyko birželio 3 d.) bei 8 kalinių pabėgimo birželio 10 d. iš MGB transporto skyriaus kalėjimo Vilniuje. Nutarta MGB Mažeikių AS viršininką Pavelą Samariną iš darbo atleisti ir pareikšti jam griežtą partinį papeikimą su įrašymu, MGB transporto skyriaus kalėjimo komendantą Choriną iš partijos kandidatų išbraukti ir atiduoti teismui, o šio skyriaus partinės organizacijos sekretorių Čugunovą atleisti iš darbo. Be visa ko, nurodyta I. Tkačenkai ir D. Jefimovui uždaryti visas suimtųjų laikymo sąlygų neatitinkančias jų laikymo vietas ir per mėnesį pateikti LKP(b) CK biurui pasiūlymus atidaryti naujus kalėjimus ir sutvarkyti senus⁴⁸.

Dar vienas suimtųjų pabėgimas LKP(b) CK biure buvo svarstomas 1946 m. birželio 28 d., po to, kai iš MGB Tauragės KPZ pabėgo 22 suimtieji. D. Jefimovas MGB AS viršininko pavaduotoją Grigorijų Barbašiną buvo suėmęs 20 parų, vėliau atleido iš MGB „organų“. Kadangi apskrityje „politinė padėtis labai įtempta“, dar keliems čekistams, be G. Barbašino, pareikšti papeikimai, į apskritį 20 dienų buvo nusiųsta LKP(b) CK komisija, vadovaujama Kazio Preikšo⁴⁹. Beje, G. Barbašinas tik keturis mėnesius neturėjo darbo, paskui buvo įdarbintas Kauno m. MGB skyriuje ir čekistu Lietuvoje dirbo iki 1953 m. vidurio. Panašiai buvo elgiamasi su dauguma čekistų – iš pradžių už kokius nors nusikaltimus ar prasižengimus jie gaudavo papeikimus, net būdavo atleidžiami iš darbo, o po kurio

laiko vėl grįždavo į darbą kitoje vietoje. Komunistai negailėjo ir saviškių, tačiau Lietuvoje čekistai buvo tausojami.

1946 m. antroje pusėje LKP(b) CK biuras priėmė nutarimus pagelbėti Tauragės (rugpjūčio 18 d.) ir Kretingos (spalio 9 d.) apskrityms. Didelės apimties nutarimuose svarbiausias toks punktas: J. Bartašiūnas įpareigojamas visuose tiek vienos, tiek kitos apskrities valsčiuose įkurti įgulas⁵⁰.

LKP(b) CK biuras per daug nesismulkinė ir grasino bausmėmis tiek partiniams, tiek čekistiniams apskričių vadams. 1945 m. balandžio 26 d. CK biuro nutarime apie tai, kaip vykdomas VKP(b) CK 1945 m. rugpjūčio 15 d. nutarimas Kauno ir Kėdainių apskrityse, perspėjami partijos Kauno apskrities komiteto sekretorius Čipkus ir Kėdainių – J. Piligrimas: jei nesiims ryžtingų priemonių, tai bus atleisti iš darbo. Čekistams skirtame paragrafe rašoma: „Įpareigoti Vidaus reikalų ministrą drg. Bartašiūną ir Valsybės saugumo ministrą drg. Jefimovą: a) atleisti iš užimamų pareigų Kėdainių MVD AS viršininką drg. Bezrukovą ir MGB AS viršininką drg. Rugienį kaip neatlikusių būtiniausių darbų likviduojant banditines formuotes bei grupes ir nesiėmusių priemonių prieš revoliucinio teisėtumo pažeidimus apskrityje“. Nurodoma partijos sekretoriams ir MVD bei MGB ministrams atsiskaityti už nuveiktus darbus CK⁵¹. Beje, ir šie čekistai toliau dirbo, tiesa, F. Bezrukovas po pusės metų vis dėlto buvo atleistas kaip „neįstengęs sutriuškinti banditų formuočių“, o kpt. Justas Rugienis, turintis tik pradinį išsilavinimą, toliau dirbo MVD karo tribunole (vėliau, baigęs Vilniaus universitetą, 1957–1973 m. buvo Religijų reikalų tarybos prie SSRS MT įgaliotinis LSSR).

Neretai, nors ir bendromis frazėmis, LKP(b) CK biuras nurodydavo, ką čekistai turi daryti. Antai 1947 m. sausio 4 d. nutarime „Dėl nacionalistinio pogrindžio ir gin-

kluotų gaujų likvidavimo eigos Kauno apskrityje“ konstatuota, kad apskrities MVD ir MGB nepatenkinami vykdo pereinamųjų metų balandžio 26 d. LKP(b) CK biuro nutarimą dėl pogrindžio sutriuškavimo Kauno ir Kėdainių apskrityse. Be visa ko, nutarta: „Pasiūlyti MVD ir MGB viršininkams Galickiui ir Aleksejevui visapusiškai stiprinti valstybės saugumo ryšį su gyventojais, sustiprinti agentūrinį darbą ieškant gaujų ir jas demoralizuojant. Dažniau vykdyti puolamąsias operacijas, padidinti reikalavimus operacijoms vadovaujantiems kariuomenės vadams ir operatyvininkams“⁵².

LKP(b) CK biuras vietos partinius organus nuolat įpareigodavo stiprinti represinių organų kontrolę ir partinių sovietinių darbuotojų drausmę. 1947 m. balandžio 2 d. priimta painedaus pavadinimo nutarime „Apie nepatenkinamą vykdymą VKP(b) CK 1946 m. spalio 5 d. nutarimo „Dėl Lietuvos KP(b) CK darbo“ dalies apie socialistinio teisėtumo pažeidimus“ konstatuota, jog yra daugybė socialistinio teisėtumo pažeidimų, kuriuos daro vykdomųjų komitetų darbuotojai, MGB, MVD organai, prokuratūra, kariškiai ir žemutiniai partiniai darbuotojai. Nutarime rašoma: „Nustatyti faktai, kai atskiri MVD, MGB darbuotojai ir jiems pavaldūs kariškiai nužudydavo žmones be jokio pagrindo. Kai kuriose vietose buvo vykdomi neteisėti areštai ir mušami sovietiniai piliečiai, neleistinai konfiskuojamas valstiečių turtas, kurį pasisavina atskirų žemutinių sovietinių ir partinių organų darbuotojai“. Toliau: „Įpareigoti partijos apskričių ir miestų komitetus sustiprinti MVD, MGB organų, teismų ir prokuratūros darbų kontrolę“⁵³. Jau minėtame LKP(b) CK biuro to pat mėnesio 14 d. nutarime „Dėl kovos su buržuaziniu nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis sustiprinimo“ pripažįstama, kad daug kur partijos nutarimai likviduoti pogrindį įgyvendinami nepatenkinamai. Nurodoma: „Įpareigoti par-

tijos apskričių komitetus pagerinti partinį vadovavimą MGB ir MVD AS. [...] Įpareigoti partijos apskričių ir valsčių komitetus aptarti kiekvieną banditų išpuolių atvejį, imtis skubių priemonių pagauti banditus, per apskričių ir valsčių vykdomuosius komitetus padėti asmenims, nukentėjusiems nuo banditų“⁵⁴. Ten, kur partijos apskričių komitetų sekretoriai turėjo LKP(b) CK užnugarį, gaudami tokius nurodymus jie iš tikrųjų darė įtaką čekistams. Daug lemdavo ir sekretorių charakteriai, jų sugebėjimas lyderiauti. Šiaip ar taip, tiek čekistų, tiek partinių funkcionierių pastangos buvo nukreiptos viena kryptimi – kuo greičiau įtvirtinti sovietinį režimą, o kadangi didžiausia kliūtis tam pasiekti buvo partizanai, tai jiems ir reikėjo atlaikyti visų sovietinių struktūrų sutelktą smūgį. Turint galvoje tai, kad partizanus Lietuvoje rėmė daug žmonių, ypač kaime, sutriuškinti pasipriešinimą buvo galima tik naudojant baisų terorą. Partijos veikėjai siekė, kad tas teroras būtų efektyvus ir ne taip matomas, smogiamas tiems, kurie tikrai priešinas, o ne visiems paeiliui.

1947 m. gegužės 23 d. LKP(b) CK biuras svarstė klausimą „Biržų MGB AS viršininko N. Kuzminovo byla“, nes partijos apskrities komitetas jam įrašė tik papeikimą, o D. Jefimovas suėmė tik 20 parų. Bylos esmė buvo tokia. Paskundus pavydžiai kalėjimo prižiūrėtojo Smirnovo žmonai, apsupus buvo atakuotas namas, kuriame jis tarsi turėjo susitikti su „banditais“. Atakuojant kalėjimo prižiūrėtojas ir namo savininkas Vosylis buvo nušauti, namas padegtas, jame neva rasta ginklų. Taigi buvo apiforminta taip, kaip buvo įpratę elgtis savo nusikaltimus slėpdami čekistai: neva jie sunaikino partizanų būrį ir jų buveinę. Visam tam – tiek šturmui, tiek „dokumentų“ sutvarkymui – vadovavo MGB AS viršininkas plk. Nikolajus Kuzminovas. LKP(b) CK biuras bausmes jam įvertino kaip nepakankamas, viršininką atleido iš darbo ir

perdavė karo tribunolui⁵⁵. Beje, po kelerių metų (N. Kuzminovas buvo nuteistas kalėti 10 m.) A. Sniečkus rašė į Maskvą prašydamas už didelius nuopelnus kovoje su nacionalistiniu pagrindžiu pulkininką amnestuoti (tai tikriausiai ir buvo padaryta).

Tačiau kai čekistų likimą bandydavo nulemti žemesnio rango LKP(b) CK darbuotojai, tai padaryti jiems retai pavykdavo. Kai 1946 m. vasarą J. Bartašiūnas už ūkinius nusizengimus norėjo perkelti MGB Panevėžio AS viršininką Vasilijų Bogomolovą į tas pat pareigas Rokiškio apskrityje, CK kadrų skyriaus vedėjas Karpis siūlė jo ten nesiųsti, o patraukti baudžiamojon atsakomybėn⁵⁶. Vis dėlto V. Bogomolovas buvo paskirtas MGB Rokiškio AS viršininku, vėliau dar pabuvo ir Biržų bei Alytaus AS viršininku.

Čekistų vadovybė, matyt, reaguodavo jei ne į visus, tai į daugumą LKP(b) CK biuro nutarimų. Tai rodo išlikę tokio pobūdžio dokumentai (KGB archyve buvę susirašinėjimo su partiniais organais dokumentai išvežti į Rusiją). Antai MGB ministro pav. Georgijus Basovas 1947 m. liepos 19 d. rašė LKP(b) CK kadrų sekretoriui D. Šupikovui, kad „remiantis LKP(b) CK biuro 1947 m. birželio 9 d. nutarimu dėl MGB Kupiškio AS aparato sustiprinimo“ pakeistas viršininkas, naujuoju paskirtas majoras Nikiforas Pendiurinas, čekistas nuo 1930 m. Su juo į Kupiškį pasiųsti dar 5 čekistai⁵⁷. 1947 m. kovo 31 d. D. Jefimovas rašė A. Sniečkui, jog „Valstybės saugumo ministerija LKP(b) CK biuro nutarimu patikrino MGB Marijampolės AS agentūrinį, operatyvinį ir tardymo darbą“ ir nustatė, kad toje apskrityje „nebuvo reikšmingo darbo“, todėl vasario 18 d. naktį į 19-ąją buvo nušautas partijos apskrities komiteto pirmasis sekretorius Bakevičius ir dar keli partiniai čekistiniai vadovaujantys darbuotojai. Už tai MGB AS viršininkas Nikolajus Pochomičevas atleistas iš pareigų⁵⁸. Beje, plk. N. Pochomičevas buvo atleis-

tas dėl akių po skaudaus Tauro apygardos partizanų smūgio per vadinamąjį „užgavėnių balių“, nes netrukus jis buvo paskirtas MGB Ukmergės AS viršininku. Į atsargą jis išleistas tik po Stalino mirties dėl amžiaus. LKP(b) CK, matyt, irgi toleravo tokį elgesį su čekistais, gerai žinojo, kas kur dirba, nes kasmet tvirtindavo vadovaujančiųjų čekistų pareigas.

LKP(b) CK mėgino daryti įtaką net ir čekistų kovos taktikai. MGB Šiaulių AS viršininkas pplk. Piotras Tarenkovas pažymoje apie tai, kas padaryta po vieno 1947 m. LKP(b) CK biuro priimto nutarimo, be visa ko, rašė, jog apskrityje įkurtos operatyvinės čekistinės grupės, kurios kiekviena kovoja su atskira „gauja“⁵⁹. Šis kovos metodas, kai sudarytos kovos grupės, susidedančios iš operatyvininkų ir čekistų karių, kovodavo ne apskritai su visais partizanais, o su kuriuo nors vienu partizanų būriu iki jo sunaikinimo, buvo labai pavojingas mūsų miško broliams. Šį kovos būdą nuo 1945 m. propagavo partiniai organai, ypač A. Sniečkus, bet čekistai jį naudoti ėmė tik apie 1950 m., nes tam reikėjo didelių pastangų.

Darydamas spaudimą tiek čekistams, tiek ypač partijos komitetams, LKP(b) CK mėgino sukurti tokią padėtį, apie kurią 1951 m. bendrame su čekistais rašte CK administracinio skyriaus vedėjas V. Bilinskis rašė: „Partijos rajono komitetai turi imtis visų priemonių ir sustiprinti partinį vadovavimą valstybės saugumo organams, sustiprinti su jais ryšį ir kontrolę, rūpintis, kad jų operatyvinė čekistinė veikla sutriuškinant buržuazinį nacionalistinį pagrindį būtų pagerinta“⁶⁰. Pažymėtina, jog okupacijos pradžioje tarp partijos komitetų ir čekistų dar kildavo šiokių tokių nesutarimų dėl įtakos ir siekiant, kad čekistai geriau kovotų. Vėliau santykiai daugelyje rajonų normalizavosi ir ten, kur partiniai organai nesistengė vadovauti čekistams, jie gerai sugyveno.

ČEKISTŲ ATASKAITOS

Partijos komitetai bent formaliai jau iš pat pradžių galėjo savo nutarimuose duoti nurodymus čekistams. 1944 m. rugpjūčio 10 d. taip padarė partijos Trakų apskrities komitetas, kuris bendrame posėdyje su vykdomoju komitetu, be visa ko, nurodė: „Pavesti NKVD ir NKGB AS imtis skubių priemonių, kad būtų suimti kontrrevoliucinių elementų vadovai“⁶¹. Partijos Kėdainių apskrities komitetas NKVD darbą pirmą kartą svarstė 1944 m. rugsėjo 11 d. posėdyje (pirmas to komiteto posėdis įvyko rugpjūčio 9 d.). Didžiausias priekaištas buvo toks: „...darbą atlieka lėtai, dar iki šiol nėra suorganizuota baudžiamųjų būrių, nežiūrint, kad jau terminas baigėsi“⁶² (kalba netaisyta). Tai gi nuo pat pirmųjų partijos apskričių komitetų posėdžių jau buvo mėginama daryti įtaką čekistų veiklai, šį bei tą jiems nurodant. Tačiau bent kiek didesnis poveikis buvo galimas tik tada, kai susikūrė pastovi represinių organų struktūra, o tai galėjo įvykti tik pasibaigus Antrajam pasauliniam karui.

Apie 1945 m. vidurį, jau pasibaigus karui, partijos apskričių komitetai savo posėdžiuose išklausydavo NKVD ir NKGB AS viršininkų ataskaitas apie nuveiktus darbus, kartu mėgindavo daryti įtaką čekistams pareikšdami vieną kitą pastabą. Tos pastabos darėsi vis griežtesnės ir daug kur peraugo į stiprią kritiką. Marijampolės apskrityje tokia ataskaita pirmą kartą išklausyta 1945 m. spalio 8 d., o to pat mėnesio 14 d. kitame partijos komiteto posėdyje buvo svarstomos aplinkybės, kuriomis žuvo apskrities paruošų įgaliotinis Jonušas ir inspektorius Matusevičius (netoli Balbieriškio juos nušovė Kazio Degučio vadovaujamas partizanų būrys). Posėdžio metu nurodyta NKVD AS viršininkui Charitonui Bandurovskiui ir NKGB AS viršininkui Petrui Raslanui vykti su pasieniečių būriu ir tol negrįžti, kol nesugaus K. De-

gučio. Nurodyta kartu vykti ir antrajam sekretoriui Štyrovui bei kadrų sekretoriui Žvirbliui, kurie turėjo suteikti būriui reikiamą pagalbą⁶³.

Dauguma NKVD ir NKGB AS viršininkų nuo 1945 m. vidurio, be žodinių ataskaitų, pradėjo partijos komitetams reguliariai siųsti rašytines ataskaitas apie nuveiktus darbus. Turint rašytines ataskaitas, lyginant čekistų pateikiamus duomenis, atsirado galimybė čekistus dar labiau spausti ir reguliuoti jų veiklą. Jau minėtas Ch. Bandurovskis 1945 m. lapkričio 1 d. pranešime partijos sekretoriui Naudžiūnui, be visa ko, rašė: „Civiliai gyventojai nepakankamai padeda kovoje su banditais, t. y. nepraneša sovietų valdžios organams apie banditų buvimo vietas“⁶⁴. Daugumoje apskričių apie išskirtinius kovos atvejus buvo rašomi spec. pranešimai. Antai Alytaus apskrities čekistų vadai, 1945 m. birželį sudarę 19 paragrafų planą, kaip sutriuškinti pagrindį, paskutinį paragrafą suformulavo taip: „Partijos apskrities komiteto biure apsvarstyti apskrities politinę padėtį ir praktinės pagalbos suteikimą NKVD–NKGB organams“⁶⁵.

Matyt, dauguma čekistų ataskaitų-pranešimų buvo rašoma tada, kai partijos komitetams patiems reikėdavo parašyti ataskaitas apie tai, kas nuveikta kovojant su pagrindžiu. Taip manyti verčia tai, kad, tarkime, Alytaus čekistai partijos komitetui pateikė ataskaitas apie savo darbą tokiais 1946 m. laikotarpiais: nuo gegužės 16 d. iki birželio 22 d., birželį–liepą ir aštuonias rugpjūčio dienas, rugpjūtį, spalio 1–10 d. ir t. t. Šiaip ar taip, matyt, daugumoje apskričių nebuvo tvirtai nustatytos ataskaitų rašymo tvarkos, tikslų datų, jos buvo rašomos atsiradus reikalui.

Kaip minėta, dar prieš raštiškas ataskaitas NKVD ir NKGB AS viršininkai žodžiu atsiskaitinėjo partijos apskričių komitetų posėdžiuose. Didesnės ar mažesnės apimties žodinę ataskaitą tuose posėdžiuose nebuvo

sunku bet kada gauti, nes apskričių represinių organų vadovai įėjo į partijos komitetų, o vėliau ir tų komitetų biurų sudėtį. Apie 1947 m. pradėta reikalauti žodinių ataskaitų ir iš MGB valsčių poskyrių viršininkų. Štai partijos Biržų apskrities komiteto biuras 1947 m. balandžio 1 d. posėdyje, apsvarstęs politinę padėtį Papilės ir Krinčino valsčiuose, be visa ko, nutarė, jog valsčių partinės organizacijos periodiškai turi išklausyti MGB VP viršininkų pranešimus apie politinę padėtį valsčiuose⁶⁶. Tokių žodinių ataskaitų iš MGB VP viršininkų pradėta reikalauti ir kitose apskrityse.

Nuo 1945 m. pabaigos partijos komitetai, LKP(b) CK raginami, vis aktyviau, bent jau žodžiais, pradėjo nurodinėti NKVD AS viršininkams jų darbo klaidas ir ką jie turi daryti. Įkūrus VP, pradėta itin aktyviai spausti jų vadovybę (apie tai, jog SSRS NKVD oficialiai leido įkurti VP, I. Tkačenka radiograma pranešė 1945 m. gruodžio 22 d., bet valsčių poskyriai neoficialiai veikė jau ir anksčiau). Tačiau tai vyko laipsniškai ir ne visose apskrityse vienodai. Vienoje LKP(b) CK informacijos skyriaus darbuotojo Žukausko 1945 m. vasaros pabaigoje parengtoje informacijoje rašoma, jog partijos komitetai nereaguoja į „teroro aktus“, jų nesvarsto ir „nereikalauja imtis visų reikiamų priemonių iš NKVD organų“⁶⁷.

Čekistų vadų ataskaitos partijos komitetams, politinės padėties svarstymų nuodugnumas priklausė nuo jų raštingumo, noro atskleisti jiems žinomas padėties detales ir visumą bei partijos komiteto biuro narių drąsos judinti čekistus. Iš pradžių, matyt, buvo pasitenkinama tik tuo, jog čekistai apskritai yra, nesvarbu ką ir kaip jie veikia, nes tik jie kartu su savo kariuomene galėjo apginti civilius okupantus ir kolaborantus (nors civiliais juos vadinti galima tik sąlyginai – dauguma vadinamųjų sovietinių partinių aktyvistų buvo apginkluoti įvairiais ginklais, net

kulkosvaidžiais). Štai kaip LKP(b) CK įgaliotinis Telšių apskričiai Naiminas apibūdino NKVD VP žodines ataskaitas: „Partijos komitetas išklauso NKVD VP viršininkų, bet į jų darbą nesigilina. Pranešėjai atsiskaito bendromis frazėmis ir sausais skaičiais“⁶⁸.

Tuo tarpu kiti partijos komitetai puldavo į kitą kraštutinumą, keldami čekistams neįgyvendinamus reikalavimus – sutriuškinti pagrindį tuoj pat, per mėnesį ar du ir taip čekistus vertė skubėti, rezultatams pasiekti naudoti drastiškas priemones – visuotinį terorą, įvairias provokacijas ir beveik visų suimtųjų kankinimus. Partijos Panevėžio apskrities komitetas, vadovaujamas Juozo Paplausko, 1945 m. rugsėjo 26 d. posėdyje apsvairstė, kaip likviduojamas „lietuviškai vokiškas pagrindis ir jo ginkluotos gaujos“, ir priėmė 11 paragrafų nutarimą, kuriame NKVD AS viršininkas V. Bogomolovas, NKVD pirminės partinės organizacijos sekretorius, valsčiaus partorgai ir NKVD VP viršininkai įpareigoti „artimiausiu metu sutriuškinti gaujas“, apginkluoti aktyvistus, taip pat kaime, ir t. t.⁶⁹ Partijos Biržų apskrities komiteto 1946 m. gruodžio 5 d. plenumas įpareigojo „... iki vasario 1 d. – iki rinkimų į Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimus visiškai sutriuškinti nacionalistinį pagrindį ir jo ginkluotas gaujas“⁷⁰. Šie ir kitų apskričių partijos komitetų nutarimai rodo, kad daugelis partijos komitetų turėjo menką supratimą apie pasipriešinimo okupacijai priežastis ir mastus. Čekistus šie nutarimai, kaip minėta, vertė karštingai skubėti.

Beje, minėtas V. Bogomolovas ar jo padėjėjai savo pažymose labai smulkiai aprašė, kas yra padaryta. Antai pažymoje apie nuveiktus darbus iki 1945 m. kovo mėnesio jis rašė ne tik apie didelių susirėmimų rezultatus (pasak jo, iki to laiko apskrityje nukauti 492 partizanai, suimti 562 žmonės ir t. t.), kiek paimta ginklų, bet ir apie paimtus 15 puskailinių, 3 vežimus, 3 arklius,

2 aritmometrų, 3 rašomąsias mašinėles ir t. t. Kitoje pažymoje apie 1945 m. kovo–liepos mėnesiais nuveiktus darbus kartu su partizanų nuostoliais (jų neva nukauta 334) aprašyti ir partizanų puolimai (pulta 150 kartų, nukauta 13 aktyvistų, 8 NKVD–NKGB darbuotojai, 5 kariškiai, 28 sribai ir 45 kiti raudonieji) bei trys partizanų surengtos pasalos sribams ir čekistams (vienoje žuvo 9, kitoje – 4)⁷¹.

LKP(b) CK raginami partijos apskričių komitetai pradėjo iš čekistų reikalauti sudarinėti savo veiklos planus, o ne tik atsimušinėti nuo partizanų puolimų. Antai partijos Kėdainių apskrities komiteto 1945 m. spalio 26 d. posėdyje buvo aptarta, kaip „ginkluotos gaujos likviduojamos Šėtos ir Survilieškio valsčiuose“, valsčių partorgai ir NKVD VP viršininkai įpareigoti iki lapkričio 11 d. sudaryti konkrečius kovos planus, iki to mėnesio 15 d. visiškai sukomplektuoti sribus, iki 10 d. sudaryti ginkluotas grupes apylinkėse, „banditų“ puolimus aptarti uždaruose partiniuose susirinkimuose. Tas pats partijos komitetas, gavęs LKP(b) CK radiogramą, 1945 m. pabaigoje svarstė ją ir nurodė, kad ir jų apskrityje pasitaikė nerūpestingumo faktų (partizanai nušovė girtaujantį Ariogalos valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininką, be tikslo šaudant savųjų buvo nušautas sribas ir t. t.). Partorgams ir NKVD VP viršininkams nurodyta išgyvendinti nerūpestingumą ir abejingumą, saugoti valsčių centrus, o naktį – ir Kėdainius⁷².

Partijos apskričių komitetai ypač rūpinosi, kad valsčių centruose veiktų NKVD poskyriai. Kaip minėta, jie ten buvo įkurti net nelaukiant SSRS NKVD sprendimo. 1945 m. spalio 27 d. partijos Tauragės apskrities komiteto uždaramė posėdyje, apsvarsčius kovas Šilalės ir Kaltinėnų valsčiuose, be viso kito, nurodyta kai kuriose apylinkėse įkurti sribų skyrius, NKVD respublikinę vadovybę prašyti įkurti Šilalėje NKVD

poskyrį, o kitus jau esančius poskyrius aprūpinti operatyvininkais (Kaltinėnuose tuo metu buvo tik vienas darbuotojas – VP viršininkas). Partijos komitetai ypač sujusdavo pajutę tiesioginę grėsmę artimiems kolaborantams ir ypač sau. Tas pats partijos Tauragės apskrities komitetas 1945 m. lapkričio 15 d. uždarame posėdyje svarstė juos išgąsdinusį atvejį, kai partizanai spalio 10 d. užėmė Gaurės miestelį (nukovė 5 raudonuosius, 6 nusivedė). Buvo konstatuota, kad nors partizanų paieškai buvo pasitelkti du motorizuotų pėsčiųninkų pulkai (t. y. per tūkstantį karių), kuopa žvalgų ir visi NKVD AS operatyvininkai, tačiau suimta tik 10 partizanų rėmėjų ir 1 partizanas. Priimtas grėsmingas nutarimas: 1) paskutinį kartą perspėti NKVD ir NKGB AS viršininkus; 2) NKVD AS viršininkui Piotriui Ignatjevui nurodyta susitarti su operatyviniu sektoriumi ir į visus valsčių centrus nusiųsti įgulas; 3) ten įkurtas įgulas aprūpinti patalpomis; 4) nurodyti, kad operatyvininkai nederino savo veiksmų su divizijos Smerš'ų; 5) iš vieno valsčių sribus perkelti į kitus valsčius, nes taip jie geriau kovoja; 6) NKVD AS viršininkai per dvi dienas turi parengti „banditų“ sutriuškinimo planus ir iki lapkričio 20 d. juos pateikti partijos apskrities komitetui tvirtinti⁷³. Apskritai partijos Tauragės apskrities komitetas, vadovaujamas pirmojo sekretoriaus Murausko, priiminėjo labai radikalius sprendimus. 1945 m. spalio 10 d. nutarime NKVD ir NKGB viršininkams nurodyta per agentus demoralizuoti pogrindį, nutarta įkurti sribų ir aktyvistų atskirus judriuosius būrius, kurie gyvenėtų kareivinėse, skubiai likviduoti „banditų“ bei jų rėmėjų ūkius ir kt. Po devynių dienų buvo sudarytas operatyvinis planas (jį sudaryti reikėjo todėl, kad pasieniečių būriai pasitraukė iš apskrities). Pirmiausia nutarta smogti Eržvilko ir Šilalės valsčiams, ten pasiunčiant operatyvines čekistines 9 ir 5 žmonių grupes, kurios nustatytų operatyvinę

padėtį. Be to, numatyta kai kuriems veiksmams remti pasitelkti Tauragėje dislokuotą minosvaidininkų diviziją⁷⁴.

Partijos komitetų veiklą ypač suaktyvino ir kartu spaudimą čekistams padidino 1946 m. vasario 10 d. vykę rinkimai į SSRS AT ir LKP(b) CK biuro priimtas nutarimas „Dėl priemonių sustiprinimo siekiant sutrukdyti ir nuslopinti priešišką lietuviškai vokiškų nacionalistų veiklą, nukreiptą prieš rinkimus į SSRS AT“. Partijos Kėdainių apskrities komitetas 1946 m. vasario 2 d. konstatavo, kad yra nepatenkintas NKVD darbu, ir nutarė kiekvienoje rinkimų apylinkėje įkurdinti visam rinkimų ir agitaciniam laikotarpiui po 10–15 aktyvistų ir po karinę įgulą. Nurodyta mieste patruliuoti tiek kariškiams, tiek čekistams, tiek aktyvistams, stebėti, kad nebūtų nuplėšti plakatai bei šūkiai ir neprimėtyta atsišaukimų⁷⁵. Ilgainiui kai kurie partijos apskričių komitetai išmoko rašyti neblogai išbalansuotus nutarimus, kurių paragrafai turėjo logišką seką. Vienas iš tokių komitetų, masiškai nebaudęs papeikimais čekistų, tačiau tiksliai nurodęs jų darbo trūkumus, buvo partijos Utenos apskrities komitetas. 1946 m. gegužės 26 d. nutarime (priimtame po to, kai gegužės 18 d. partizanams surengus pasalą grupei aktyvistų netoli Leliūnų buvo nukautas valsčiaus partorgas D. Sunklotas, o gegužės 20 d. naktį į 21-ąją partizanai iš ligoninės pagrobė du gydomus partizanus), iš čekistų ir kariuomenės pareikalauta pagerinti operatyvumą, žvalgybą, geriau planuoti operacijas ir laikytis konspiracijos⁷⁶.

Tačiau anaip tol ne visi partijos komitetai 1945–1946 m. turėjo drąsos bent žodžiais nurodinėti čekistams. Partijos Raseinių apskrities komitetas, vadovaujamas pirmojo sekretoriaus Teofiliaus Mončiunsko, visus nutarimus, susijusius su čekistais, rašydavo labai aptakiai, juose būdavo daugiausia neįpareigojantys nurodymai: „pagerinti“, „padidin-

ti“ ir pan. Tik maždaug nuo 1948 m. tos apskrities komitetas pradėjo priiminėti griežtesnius nutarimus. Beje, kai šis partijos komitetas svarstė klausimą, kodėl Jurbarko milicija prastai kovoja su kriminaliniais nusikaltėliais, tai milicininkai atsikirtinėjo, jog taip yra todėl, kad „milicijos aparatas atitraukiamas kovai su banditizmu“⁷⁷.

Kai kurie partijos komitetai, bent jau žodžiais, vos ne vadovaudavo mūšiams, nurodinėdavo kariškių dislokavimo klaidas. Štai ką LKP(b) CK rašė partijos Kėdainių apskrities komiteto antrasis sekretorius Okunevas po vieno iš partizanų puolimų: „Partijos komitetas sužinojo 6 val. ryto ir tuoj buvo mes-ta kariuomenė...“ Toliau: „Kartu pranešame, kad labai netinkamai dislokuota kariuomenė. Pvz., Šėtos ir Kėdainių valsčių įgulos pavaldžios bataliono štabui, kuris yra Ukmergėje. Žemių valsčiaus įgula pavaldi bataliono štabui, kuris įsikūręs Kaune. Jokio ryšio su partijos komitetu nėra“. Jis skundėsi, kad buvo pakeistos karių įgulos; naujos nepažįsta vietovių, todėl elgiasi pasyviai⁷⁸.

Kai kurie partijos komitetai buvo ėmęsi tvarkyti ne tik čekistų reikalus, bet ir jų kariuomenę, perkėlinėdami ją ten, kur jiems atrodė reikalinga (taip buvo ir Kėdainių apskrityje). Antai partijos Rokiškio apskrities komitetas 1947 m. rugsėjo 25 d. posėdyje, be kitų trijų klausimų, svarstė klausimą „Dėl Pandėlio karinės įgulos perkėlimo“. Šią įgulą, „turėdami omenyje Panemunės valsčiaus operatyvinę padėtį (užterštumą banditizmu)“, nutarė ne vėliau kaip per 20 dienų perkelti į minėtą valsčiaus centrą; vykdomajam komitetui nurodyta surasti įgulai patalpas⁷⁹. Beje, ir kitų partijos komitetų nuomonė dėl įgulų išdėstymo 1947–1950 m., ko gero, buvo lemiamą.

Partijos Tauragės apskrities komitetas, 1949 m. rugsėjo 23 d. nutarime konstatavęs, jog „banditai“ raudonųjų nušauna daugiau negu „banditų“ nušauna vienas iš 273-iojo

ŠP batalionų, reikalavo pakeisti kovos taktiką, nurodė tikėtinuose „banditų“ judėjimo keliuose įrenginėti sekretus ir pasalas. Pažymėtina, jog tame nutarime ne tik partiniams, bet ir sovietiniams aktyvistams nurodoma MGB VP informuoti „apie gautas žinias“, t. y. šnipinėti⁸⁰.

Tuo metu, kai partijos apskričių komitetai dar nevaldė padėties valsčiuose, čekistų veiklą reguliuoti ten buvo sudėtinga. NKGB Vilniaus AS viršininkas Aleksandras Frolovas 1944 m. lapkričio 4 d. rašė komisarui Aleksandrui Guzevičiui, kad į Maišiagalos valsčių atvyko naujas NKVD VP viršininkas Krestinas, kuris atvykęs kelias dienas girtuokliavo, be perstojo šaudė ir persišovė koją. Be komisaro, apie tai buvo informuotas NKGB AS viršininkas ir partijos apskrities komiteto sekretorius⁸¹.

BENDRI PARTIJOS APSKRIČIŲ KOMITETŲ NURODYMAI ČEKISTAMS

Partijos komitetų biurų nutarimai dėl čekistų darbo darėsi vis reiklesni, juose radosi vis daugiau konkrečių nurodymų. Ypač tai žymu kai kurių komitetų dokumentuose. Vienoje iš 1947 m. pradžioje parengtų partijos Kėdainių apskrities komiteto informacijų LKP(b) CK konstatuota, kad „MVD ir MGB organai, taip pat partinė organizacija dar nevisiškai užkirto kelią buožių ir banditų rėmėjų antisovietinei agitacijai“. 1948 m. balandžio 21 d. svarstant politinę padėtį Surviliškio valsčiuje, be visa ko, nutarta: „...į pagalbą MGB VP ir MGB AS komandiruoti atsakingą darbuotoją ginkluotų gaujų likvidavimui. Įpareigoti valsčiaus partinės organizacijos sekretorių drg. Žukauską ir MGB VP viršininką drg. Kirilenką kuo greičiau aptarti priemones, kaip likviduoti ginkluotas gaujas valsčiuje. Priemones pateikti suderinus su

MGB AS“. Tų pat metų rugpjūčio 9 d. biuro nutarimo „Dėl politinės padėties apskrityje“ 5-ame paragrafe (nutarime – 11 paragrafų) rašoma: „Įpareigoti MGB AS viršininką Južakovą ir MGB VP viršininkus pertvarkyti ir suaktyvinti operatyvinį čekistinių kariuomenės darbą, siekiant maksimalaus efekto įgyvendinant numatytas priemones, negailestingai kovoti su pasitaikančio bailumo elementais, eilinių, seržantų ir karininkų nedrausmingumu bei revoliucinio teisėtumo pažeidimais. Pasiiekti, kad nė vienas banditų teroro aktas neliktų be atsako, atkakliai ieškoti banditų, kol jie bus pagauti arba sunaikinti; tam plačiau ir drąsiau įtraukti partinio sovietinio aktyvo ginkluotas grupes kovai su banditizmu“. 1949 m. spalio 12 d. biuro posėdyje (tuo metu pirmąjį sekretorių J. Piligrimą pakeitė F. Krasťinis) svarstytas faktas, kad Ariogalos valsčiaus partizanai buvo nuginklavę kelias ginkluotas grupes. Tuo klausimu priimtas nutarimas, kurio viename paragrafų rašoma, jog MGB VP viršininkui Baranecui pareikštas griežtas papeikimas ir jis perspėtas, kad jei per mėnesį nepagerins darbo ir nesustabdys teroro aktų, bus kreipiamasi į MGB ministeriją su prašymu atleisti iš darbo ir pažeminti pareigomis⁸².

Daug kaltinimų čekistams pareikšta tos pat apskrities partinio biuro 1948 m. gruodžio 6 d. posėdyje. Jo nutarimo konstatuojamojoje dalyje rašoma: „Lietuvos KP(b) apskrities komiteto biuras pažymi, kad MGB AS ir MGB VP darbas kovojant su banditizmu yra visiškai nepatenkinamas. Dauguma MGB VP viršininkų stojo į antipartinę nusikalstamą poziciją. Operatyvinio čekistinio darbo atskleidžiant banditus ir jų rėmėjus nevykdo, sėdi valsčiuose, turimas operatyvinis aparatas ir liaudies gynėjų būriai demoralizuojasi, girtuokliauja, visą autoritetą tarp vietinių žmonių prarado. Pavyzdžiui, MGB Pernaravos VP viršininkas Rižmano-

vas nuolat girtuokliauja, jo operatyvinis darbuotojas Dorogininas demoralizuoja liaudies gynėjų būrius, kartu su jais pas valstiečius ieškodamas naminės ir ją gerdamas. MGB Dotnuvos VP viršininkas Kuznecovas liaudies gynėjus kovotojus pavertė savo tarnais. MGB Ariogalos VP viršininkas Baranecas paprasčiausiai tūno ir be reikalo iš sovietinės valstybės gauna pinigus... Ne geresnė padėtis ir kituose valsčiuose. MGB VP viršininkai atitrūko nuo partinių organizacijų ir dauguma laiko save nepavaldžiais partijos valsčių komitetams. Reikalai taip pakrypo, jog MGB VP viršininkai nemano, kad reikia pranešti tiek valsčių partinėms organizacijoms, tiek partijos apskrities komitetui apie banditų įvykdytus puolimus“. Be visko, 8 paragrafų nutarime rašoma: „Pasiūlyti MGB AS viršininko pavaduotojui drg. Rogožinui parengti konkrečias nacionalistinio pogrindžio ir jo ginkluotų gaujų likvidavimo priemones. Artimiausiu metu sušaukti visus MGB VP viršininkus į bendrą su V[alsčių] K[omitetų] sekretoriais ir valsčių partorgais pasitarimą. Numatyti priemones, kad apskrityje būtų likviduotos rezervinės banditų grupės. Priemones pateikti aptarti partijos apskrities komitetui ne vėliau kaip iki š. m. gruodžio 20 d. Įpareigoti drg. Rogožiną asmeniškai išvykti į Gudžiūnų valsčių padėti partinei organizacijai ir MGB VP parengti konkrečius planus, kaip likviduoti ginkluotą gaują, veikiančią valsčiaus teritorijoje“⁸³. Taigi retsykais vis sugrįžtama prie bendrų partinių organizacijų ir čekistų kovinių planų sudarymo. Tai atitiko bendrą partijos liniją kuo daugiau susieti partinius ir čekistinius reikalus, kad nebūtų galima atrinkti, kur baigiasi vieni, o prasideda kiti. Beje, Kėdainių apskrityje čekistai ir toliau buvo stipriai spaudžiami. Tiesioginių kaltinimų išvengė tik MGB AS viršininkas pplk. Michailas Južakovas, kuris viršininku ten išbuvo iki 1953 m. Matyt, jis palaikė glaudžius

ryšius su partijos komitetu arba turėjo tiek partinius veikėjus kompromituojančių duomenų, kad šie jo nedrįso liesti.

Aiškėjant partizaninio karo baigčiai, partijos komitetai vis atkakliau reikalavo iš čekistų kruopštaus ir nuoseklaus darbo. Antai partijos Vilkaviškio apskrities komiteto biuro posėdyje 1948 m. rugpjūčio 27 d. buvo svarstomas partizanų įvykdytas Gižų puolimas, kurio metu paimti partiniai dokumentai. Biuras visiems MGB VP viršininkams pareiškė griežtus papeikimus su perspėjimu, kad jei ir toliau partizanai puls, jie bus atleisti ir atiduoti karo teismui⁸⁴. Tuo tarpu partijos Tauragės apskrities komiteto biuras uždarame posėdyje 1948 m. rugpjūčio 26 d. svarstė savignyos grupių nuginklavimą Batakių valsčiaus Lomių apylinkėje, kai partizanai iš jų paėmė 9 šautuvus ir 3 granatas, nors apie partizanų buvimą apylinkėje valsčiaus poskyriui buvo pranešta iš vakaro. Už tai MGB VP viršininkas Kuzminovas pašalintas iš partijos ir atleistas iš darbo. Be to, nutarta „įpareigoti drg. Lapiną [MGB AS viršininką. – J. S.] spręsti klausimą dėl operatyvinio įgaliotinio padėjėjo Potapo [jam buvo pranešta apie partizanus. – J. S.] ir Kuzminovo patraukimo atsakomybėn“ ir „asmeninę atsakomybę už Batakių gaujos likvidavimą skirti drg. Lapinui“⁸⁵.

Siekta, kad kiekvieną partizanų išpuolį svarstyti ne tik partijos apskrities komiteto biuras, bet ir valsčiaus komitetas, taip padidinant suinteresuotų ir informuotų žmonių būrį. Nors tuo metu dauguma komunistų buvo rusai (net 1949 m. tarp maždaug 10 tūkst. komunistų lietuvių buvo apie 27 proc.), tačiau ir vienas kitas mūsų tautietis, beatodairiškai perėjęs į okupantų pusę ir įstojęs į partiją ar komjaunimą, buvo įtraukiamas į kovą prieš savo tautos siekius būti nepriklausoma valstybe. Partijos Kupiškio apskrities komitetas, 1948 m. spalio 18 d. apsvaistęs padėtį Svėdasų valsčiuje, kuriame „apie par-

tizanų pasirodymą vienoje ar kitoje vietoje MGB organai sužino tik po 2–3 dienų“, be visa ko, nutarė: „Įpareigoti partijos valsčiaus komiteto sekretorių drg. Baroną pagerinti vadovavimą MGB ir MVD organams, kiekvieną banditų išpuolių atvejį aptarti Lietuvos KP(b) valsčiaus komitete, imtis skubių priemonių banditams ieškoti ir sugauti“. Beje, po kelių mėnesių vėl svarstant padėtį tame pat valsčiuje buvo apkaltintas MGB VP viršininkas, kad jis net nežino, kiek „gaujų“ veikia valsčiuje. Pakartojus, jog partijos valsčiaus komitetas turi vadovauti MGB VP ir nuolat kontroliuoti čekistų darbą, iš darbo atleistas VP viršininkas⁸⁶.

Partijos Telšių apskrities komiteto biuro svarstymai apie politinę padėtį apskrityje taip pat baigėsi nurodymais partijos sekretoriams ir partorgams valsčiuose reguliariai išklausti MGB VP ataskaitas. Pranešimą apie politinę padėtį skaitęs Fiodoras Dusis konstatavo, jog padėtis dar įtempta, čekistai netyrinėja „banditų“ taktikos, o į išpuolius surengusių partizanų persekiojimus įsitraukia per vėlai – dažniausiai tik po 5–7 val.⁸⁷

Skaitydami bei klausydami čekistų ataskaitas, partijos komitetai pamažu perėmė čekistų terminiją, jų mąstymo šampus. Tai matyti iš jau pateiktų tekstų. Štai kas rašoma partijos Alytaus apskrities komiteto biuro 1948 m. birželio 17 d. nutarime „Dėl politinės padėties Alovės valsčiuje“, kuriame per penkis mėnesius „banditai“ sušaudė 20 sovietinių darbuotojų ir „valstiečių“, o čekistai buvo nukovę tik 3 partizanus: „Agentūrinis darbas vykdomas nemokšiška. Čekistinės kariuomenės operacijos kaip reikiant nevykdomos arba vykdomos skubotai, nesilaikant reikiamos konspiracijos, todėl sužlunga“. Toliau rašoma, jog ginkluotos grupės sudarytos formaliai, jos neapmokytos, su stribais politinis darbas nederbamas ir t. t. Valsčiaus sekretorius Puzinia įpareigotas ap-

svarstyti kiekvieną valsčiuje įvykdytą teroro aktą bei sužlugdytą operaciją, jam ir MGB VP viršininkui nurodyta atkurti ginkluotas grupes, į jas įtraukti visus komunistus, komjaunuolius ir sovietinius aktyvistus, per penkias dienas sukomplektuoti sribus ir kt.

1948 m. Alytaus apskritį sudrebino keli teroro aktai, kurių metu kartu su čekistais ir aktyvistais galėjo nukentėti ir niekuo dėti žmonės. Liepos 4 d. Dauguose į salę šokių metu buvo įmesta granata, jai sproguš žuvo 3, sužeisti 9 žmonės, o rugpjūčio 10 d. Alovėje demonstruojant kino filmą į salę buvo įmesta mina, žuvo 4, sužeisti 48 žmonės, tarp jų visa valsčiaus valdžia. Tų metų rugpjūčio 16 d. partijos Alytaus apskrities komiteto biuras priėmė nutarimą „Dėl susilpnėjusio politinio budrumo faktų“, kuriame nurodoma vykdyti LKP(b) CK nutarimus, o jeigu jie nebus vykdomi, sekretoriai ir MGB VP viršininkai bus baudžiami net pašalinimu iš partijos. Vieni ir kiti įpareigoti saugoti sales, kuriose vyksta susirinkimai, pasitarimai, spektakliai ir kt.⁸⁸

Bėgant metams, vis įsakmiau čekistams buvo nurodinėjama, ką jie turėtų daryti. Alytaus apskrityje, apsvarsčius klausimą, kaip įgyvendinamas LKP(b) CK 1949 m. birželio 6 d. nutarimas „Dėl kovos su banditizmu ir buržuazinio nacionalistinio pogrindžio liekanomis sustiprinimo ryšium su kolūkių kūrimu respublikoje“, buvo priimtas 15-kos paragrafų nutarimas. Jame partijos valsčių komitetai ir vykdomieji komitetai, MGB ir MVD VP įpareigoti „remiantis išaugusiu politiniu darbo masių aktyvumu“ artimiausiu metu likviduoti „banditų“ likučius. MGB AS viršininkui Ivanui Lobkovui nurodyta didžiausią dėmesį kreipti į tuos valsčius, kuriuose aktyviai veikia pogrindis. Nurodyta persikirstyti įgulas, sribus ir imtis priemonių užbėgti teroro aktams už akių, o jiems įvykus – imtis griežtų priemonių. Visuose kolūkiuose, tarybinių ūkių skyriuose ir apylin-

kėse nurodyta įkurti ginkluotas grupes, kurios turi ir saugoti, ir kovoti. Kiekvienas išpuolis turi būti apsvarstytas ir siekiama, kad „nusikaltėliai“ būtų nubausti⁸⁹.

Partijos apskričių komitetai budriai stebėjo, kad ne tik MGB, bet ir MVD toliau aktyviai dalyvautų kovose. Kai partizanai 1949 m. balandžio 8 d. naktį į 9-ąją įvykdė mirties bausmės 5 „valstiečiams“, partijos Šakių komiteto biuras nutarė: jei ten stovinčios įgulos vadas Buranas „neįves tvarkos“, tai bus kreipiamasi į pulko vadovybę. Be to, nutarta: „Pareikalauti iš MVD AS viršininko drg. Dimidavičiaus ir jo pavaduotojo milicijos reikalams drg. Bachvalovo įtraukti visą MVD ir milicininkus į kovą su banditizmu, aktyviai dalyvauti parengiant operatyvinių grupių judėjimo maršrutus ir į tas grupes įtraukti visus MVD darbuotojus ir milicininkus“. Jei rekonspiruosis – bausti kaip praradusius valstybinį atsakingumą⁹⁰.

Partijos apskričių vadovybei visada didelis smūgis būdavo partizanų įvykdyti mirties nuosprendžiai apskričių ar valsčių centruose, nes jie tada pasijusdavo visur nesaugūs. Kai 1949 m. birželio 26 d. Prienuose buvo nužudytas žmonėms ypač įgrisęs valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Kazlauskas, partijos Prienų apskrities komiteto biuras priėmė 7 paragrafų nutarimą, kurio viename punktų nurodyta sustiprinti patruliavimą Prienuose, valsčiaus centruose ir kolūkiuose, tam panaudojant „organų“ darbuotojus ir kariuomenę. Nutarime atkreiptas dėmesys į tai, kad MVD nepakankamai padeda MGB⁹¹.

DAR APIE ČEKISTŲ KADRUS

Apie juos jau nemažai kalbėta, tačiau tema gana plati, partiečių santykiai su čekistais buvo tokie painūs ir nevysišškai aiškūs, kad prie šios temos dar reikia sugrįžti.

Kaip žinome, viena iš komunistų poveikio čekistams priemonių buvo papeikimų skyrimas. Nuo 1947 m. jau drąsiau elgtasi ir su MGB VP viršininkais, neretai jie būdavo atleidžiami iš pareigų. Nuo tų metų beveik kiekvienoje apskrityje kasmet buvo pakeičiama po vieną ar du MGB VP viršininkus, neretai ir daugiau. Partijos Panevėžio apskrities komitetas 1947 m. liepos 30 d. svarstė padėti Naujamiesčio valsčiuje, kuriame 1947 m. „gaujos buvo triuškinamos visiškai nepatenkinamai“. Nutarta partorgą Bučinską ir MGB VP viršininką Smikavą perspėti ir įpareigoti per 1947 m. rugpjūtį „likviduoti gaujas“. Jiems nurodyta iki rugpjūčio 20 d. apginkluoti visą aktyvą, ginkluotas grupes sudaryti tarybiniame ūkyje, patikrinti visą valsčiaus aparatą. Tame pat posėdyje svarstyta ir politinė padėtis Pumpėnų valsčiuje. Nutarta MGB VP viršininką Jefalovą atleisti ir jam įrašyti griežtą partinį papeikimą. Taip pat nutarta iš pareigų atleisti milicijos viršininką j. ltn. Gorbana, o visą milicijos kolektyvą perkelti į kitą valsčių. Į kitą valsčių perkeltas ir partorgas Astrauskas, prieš tai gavęs griežtą papeikimą. Tame valsčiuje buvo nuolat girtuokliaujama, sribai plėšikavo ir t. t.⁹² Be abejo, galėjo būti ir taip – girtuokliaujama buvo visur, bet kai kur tai virsdavo nuolatinėmis orgijomis, valdžios atstovai visai prarasdavo autoritetą ir juos tekdavo kilnoti iš vienos vietos į kitą. Tačiau galėjo būti ir kitaip. Komunistai represinius organus stengėsi laikyti taip, kad jie visą laiką jaustų nuolatinę įtampą ir bet kada būtų pasirengę pulti. Pastebėjus, jog šie atsipalaiduoja, per daug bendrauja su vietos gyventojais, būdavo iškeliami kitur. Taip būdavo elgiamasi ir su kariuomenės padaliniais.

Nedovanotinas dalykas čekistams buvo bailumas (pagal sumistintą komunistų etikos kodeksą kiekvienas komunistas dėl savo idėjų turėjo nebijoti net žūti; patys ramiai gyvendami miestuose, to iš čekistų reikalavo

partiniai funkcionieriai). Kaip galima spręsti iš partijos Tauragės apskrities komiteto 1948 m. spalio 28 d. nutarimo „Dėl čekistinės kariuomenės operacijos sužlugdymo 1948 m. spalio 10 d. Upytės valsčiaus Tūjainių kaime“, Laukuvos sribai išeidami į operaciją nebuvo supažindinti su savųjų atpažinimo ženklais. Iš namo tame kaime išėję partizanai jiems prisistatė esą Upytės sribai, paskui pradėjo iš kelių pusių šaudyti. Iš 23 sribų žuvo 9, sužeisti buvo 3. Operacijai vadovavęs vyr. ltn. Rekunovas iš mūšio pabėgo, už tai buvo pašalintas iš partijos, o MGB prašyta „patraukti drg. Rekunovą atsakomybėn“⁹³.

Po didelių skandalų partijos komitetai čekistus iš pareigų šalindavo ir tarsi už grynus ekonominius nusikaltimus (bent taip atrodo iš dokumentų). Antai 1945 m. kovo 24 d. partijos Mažeikių apskrities komiteto posėdyje buvo svarstomas NKVD AS ir milicijos darbas. Jų viršininkai Trofimas Blinovas ir Solomencevas iš gyventojų konfiskuotą turtą buvo susivežę į savo namus ir dalydavo savo nuožiūra, pasilikdavo ir sau tiek maisto produktų, tiek baldų bei kitko. Jie įkūrė pagalbinį NKVD ūkį, kuriame tvarkėsi kaip savo namuose. Partijos komitetas nutarė, kad visas turtas turi būti perduotas vykdomojo komiteto finansų skyriui, o T. Blinovas atleistas, bet prieš tai nutarta prašyti J. Bartašiūno, kad šis priverstų minėtą viršininką atvykti į partijos komitetą ir atsiskaityti – padaryti pranešimą apie NKVD darbą⁹⁴.

1947 m. liepos 25 d. vyko uždaras partijos Tauragės apskrities komiteto biuro posėdis, kuriame buvo svarstomi vadinamojo revoliucinio teisėtumo pažeidimai Gaurės valsčiuje. To valsčiaus čekistai – daugiausia jų vadovaujami sribai – vogė, plėšikavo. Už tai nutarta atleisti MGB VP viršininką Kuliką ir „pasiūlyti MGB AS viršininkui drg. Lapi-nui iškelti Valstybės Saugumo ministerijai klausimą dėl to, kad drg. Kuliko negalima

palikti Tauragės apskrityje“. Taip pat nutarta prašyti MVD, kad valsčiaus milicijos viršininkas Krugliakovas būtų perkeltas į kitą apskritį⁹⁵.

Partijos Rokiškio apskrities komiteto biuras 1947 m. rugpjūčio 7 d. posėdyje, apsvarsčius politinę padėtį Kamajų valsčiuje, be visa ko, nutarė: „Prašyti Lietuvos SSR Valstybės Saugumo ministrą atleisti iš darbo MGB Kamajų VP viršininką drg. Stoliarovą kaip morališkai netvirtą, nenorintį dirbti ir vadovauti MGB VP“. Prieš tai balandžio 24 d. biuro posėdyje buvo svarstoma politinė padėtis Jūžintų valsčiuje ir iš darbo už girtuokliavimą, nesugebėjimą kovoti su pogrindžiu buvo atleisti partorgas Timofejevas ir MGB VP viršininkas Lizinas⁹⁶.

Tos pat apskrities komiteto biuras svarstė ir čekistinės kariuomenės veiklą. Nutarime „Dėl priemonių banditų formuotėms apskrityje likviduoti ir operatyvinių kariuomenės grupių veiklos“ rašoma, jog bataliono kariai vagia, karininkai girtauja, todėl, iš MGB gautais duomenimis, 1947 m. pirmais mėnesiais po susidūrimų paleido 30 „banditų“, t. y. beveik tiek pat, kiek ir likvidavo. Be visa ko, nutarta prašyti kariuomenės vadovybę pašalinti iš bataliono girtuoklius, tarp jų štabo viršininką Rodionovą, vado pavaduotoją Polkiną ir kt. Kai kuriuos prašoma patraukti baudžiamojon atsakomybėn⁹⁷.

Partijos Biržų apskrities komiteto biuras 1947 m. birželio 6 d. svarstė MGB Pasvalio VP viršininko F. Bogatovo bylą. Tas čekistas ėmė kyšius, pardavinėjo valdišką turtą, „susigyveno su svetimais elementais“ ir t. t. Nutarta jį „iš partijos pašalinti, iš darbo atleisti ir perduoti teismui“⁹⁸.

Naujai įkurtų apskričių partiniai biurai (1946–1947 m. buvo įkurta 11 naujų apskričių, 1949 m. – dar 4 naujos) beveik visuomet elgdavosi kukliau, dažniausiai tenkindavosi papeikimais ir grasinimais čekistams. Antai partijos Kupiškio apskrities komiteto biuras

(jį sudarė 2 lietuviai ir 3 rusai; apskritis įkurta 1946 m.) 1947 m. gegužės 3 d., po to, kai Šimonyse buvo susprogdintas partorgo Braknės (Braknio?) namas su juo pačiu, MGB VP viršininkui Zaninui pareiškė griežtą papeikimą ir pasiūlė MGB AS viršininkui jį atleisti. Birželio 30 d. buvo priimtas nutarimas stiprinti kovą su pogrindžiu. 13 paragrafų nutarime nurodoma, kad MGB AS viršininko pavaduotojas Michailas Ananjevas prastai dirba (MGB AS viršininkų pavaduotojai būdavo kovos su politiniu banditizmu poskyrio viršininkais). Grasinta, kad jei jis nepasitaisys ir nesmogs pogrindžiui, bus keliamas klausimas dėl jo tinkamumo dirbti. Nutarime dar pažymima, kad nėra ryšio tarp MGB ir MVD, todėl AS viršininkai turi nurodyti VP kovoti kartu, sutartinai⁹⁹.

Tais atvejais, kai biure svarstant kovos reikalus dalyvaudavo kas nors iš LKP(b) CK, sprendimai būdavo griežtesni. 1947 m. sausio 8 d. partijos Tauragės apskrities komiteto biuro posėdyje dalyvavo CK atstovas M. Kučinskas, CK organizatorius Zolinas ir SSRS MVD įgaliotinis gen. mjr. Mažirinas (buvo tokia įgaliotinių institucija, ją sudarė Lietuvoje ar už jos ribų bazavęsi čekistų generolai ir pulkininkai; jie šefavo po vieną apskritį, į kurią retsykais užklysdavo tikrindami, kaip kovojuama su okupacijai besipriešinančiais asmenimis). Be jų ir biuro narių, posėdyje dalyvavo keturių valsčių partorgai ir MVD VP viršininkai. Svarstyti tokie klausimai: politinė padėtis Kaltinėnų, Gaurės bei Eržvilko valsčiuose ir kaip rengiamasi rinkimams. Konstatuota, jog Kaltinėnų valsčiuje veikia 68 „banditai“, MVD VP viršininkas Kulikas to nežino, „gaujose“ agentūros neturi, prieš buožes ir „banditų“ gimines represijų nesiima. Nutarta: per tris dienas partorgas Tuzinas ir MVD VP viršininkas turi sudaryti gaujų likvidavimo planą. Jei nepagerins darbo, Kulikas bus ne tik pašalintas iš pareigų, bet ir atiduotas karo tribunolui.

Svarstant padėtį Gaurės valsčiuje konstatuota, jog per du mėnesius buvo 13 partizanų puolimų, MVD VP viršininkas Belozеровas geria, suiminėja nekaltus žmones, kuria nerealius planus. Nutarta ten pasiųsti kariuomenės, sudaryti realius gaujų sutriuškinimo planus, MVD VP viršininkui įrašytas griežtas papeikimas. Svarstant padėtį Eržvilko valsčiuje konstatuota, jog ten daugiausia „banditų“ – net 4 grupės (jokio nutarimo dėl veiksmų tame valsčiuje nepriimta; matyt, buvo rengiama vadinamoji operatyvinė kombinacija). Rinkimų klausimu nutarta, kad jei kur nors nukentės bent vienas kandidatas, tai atsakingi už jo saugumą asmenys bus teisiamami apkaltinus juos kaip „tiesioginius buržuazinių nacionalistų rėmėjus“¹⁰⁰.

Kai kurių partijos apskričių komitetų biurai – kaip kad Prienų – beveik kiekviename posėdyje svarstydavo girtų MGB ir MVD darbuotojų elgesį, muštynes, šaudymą, rašė papeikimus, bet griežtesnių priemonių nesiimdavo. Net po to, kai 1947 m. rugpjūčio 8-osios naktį į 9-ąją iš MGB Prienų KPZ prasikasę po pamatais pabėgo 5 partizanai, tą atvejį biuras tik apsvarstė, išsiaiškino kodėl ir kaip tai įvyko¹⁰¹. Gal tokį liberalumą lėmė tai, kad partijos komiteto pirmasis sekretorius S. Naimavičius ne be MGB AS viršininko Ivano Vorosilovo pagalbos nuolat turtėjo pasisavin-damas represuotųjų turtą. Gana atsargiai su čekistais elgėsi ir partijos Biržų apskrities komitetas. 1947–1949 m. toje apskrityje buvo atleisti tik du MGB VP viršininkai.

Kiti partijos komitetai – kaip kad Utenos – su čekistų kadrais elgėsi griežčiau. Tos apskrities komiteto biuras vien 1949 m. balandžio 23 d. posėdyje iš darbo atleido du operatyvininkus, o dėl trijų MGB VP viršininkų buvo pasiūlyta „MGB AS iškelti klausimą Ministerijoje, ar tikslinga toliau juos panaudoti MGB VP viršininkų pareigose“ dėl šaudymo, susigijvenimo su buožėmis, girtuokliavimo ir t. t.¹⁰²

1950 m. balandį vietoj apskričių įkūrus 88 rajonus ir 4 sritis, rajonų čekistai būdavo užsipuolami rečiau, nes partizaninis karas ėjo į pabaigą ir buvo aiškūs jo laimėtojai. Bet vienas kitas čekistas ir tada nukentėdavo. Antai partijos Klaipėdos srities komitetas 1953 m. du kartus – kovo 23 d. ir spalio 3 d. – daug kuo apkaltinęs MGB Telšių RS viršininką Ivaną Sivovą, jį iš pareigų pašalino. Šis viršininkas buvo apkaltintas, kad „operatyvininkams vadovauja paviršutiniškai, iš jų nereikalauja apgalvoto darbo“, nedirba su agentais, neieško „gaujų“ ir t. t. Pirmame nutarime griežtai kritikuojamas ir 4-asis vidaus apsaugos būrys, kuris dažnai paleisdavo apsuptus partizanus. Grasinama, kad jei tai ir toliau tęsis, bus kreipiamasi į vadovybę, kad šio būrio vadai būtų nubausti partinėmis ir tarnybinėmis bausmėmis¹⁰³.

Kai kurie partijos apskričių komitetai, pajutę savo galias, nuo 1949 m. ėmė prieštarauti MGB nutarimams kadru klausimais. 1949 m. birželio 19 d. MGB ministro pav. kadru reikalams Alfonsas Gailevičius rašė LKP(b) CK partinės įskaitos skyriaus vedėjui Filipavičiui, jog partijos Šilutės apskrities komitetas neišbraukia iš partinės įskaitos lt. n. Dediajevo, kurį MGB perkelia į Rietavo apskritį. Prašė, kad CK skyrius nurodytų išbraukti iš įskaitos. Ant dokumento yra LKP(b) CK administracinio skyriaus vedėjo V. Bylinskio rezoliucija: „Išbraukti“¹⁰⁴. Vis dėlto partijos Šilutės apskrities komitetas nepakluso nurodymui, todėl LKP(b) CK administracinio skyriaus vedėjo pav. F. Krastinis MGB vadovybei siūlė tartis su partijos komitetu ir derinti sprendimus. Mat 1950 m. kovo 4 d. LKP(b) CK biuras visoms respublikinėms ir apskričių partinėms organizacijoms uždraudė perkelti komunistus į kitas apskritis be partijos apskrities komiteto sutikimo¹⁰⁵. Dar prieš tai, 1949 m. vasario 27 d. partijos Alytaus apskrities komiteto pirmasis sekretorius B. Lopata A. Sniečkui

rašė, kad be partijos apskrities komiteto žinios MGB iš apskrities atšaukė keletą VP viršininkų ir kad partijos komitetas prieštarauja tokiam komunistų atšaukimui ir prašo duoti nurodymus atitinkamiems organams¹⁰⁶. Partijos Varėnos rajono komiteto sekretorius K. Kolčys 1952 m. balandžio 2 d. rašė V. Bilinskiui, kad MGB Vilniaus srities valdyba nesuderinusi su rajono komitetu atleido MGB RS viršininko pav. kpt. Suriną ir perkėlė jį į kitą rajoną. Prašė palikti. Prie šio dokumento yra lapelis, kuriame parašyta, jog į Varėną buvo nuvykęs valdybos viršininkas pplk. Michailas Jakovlevas ir paaiškino atleidimo priežastis¹⁰⁷.

Kartais partijos komitetai imdavo ginti kuo nors prasižengusį, bet komitetui įtinkantį čekistą. Antai partijos Kauno apskrities komiteto pirmasis sekretorius Vincas Pletkus 1948 m. kovo 8 d. kreipėsi į D. Jefimovą prašydamas palikti MGB Jonavos VP viršininką A. Luzginą, kurį MGB ypatingoji inspekcija buvo nubaudusi už tai, kad jis turėjo dvi maisto korteles: vieną – valsčiuje, kitą – apskrityje. Įrodinėta, jog dėl to kalti ir buvę MVD viršininkai bei kortelių biuro darbuotojai; pastarieji atleisti iš darbo¹⁰⁸.

Kartais partijos komitetai pasipriešindavo atskirų čekistų spaudimui. Be abejo, tam turėjo reikšmės ir asmeniniai reikalai ar kitokios priežastys. Antai partijos Biržų apskrities komiteto biuro 1948 m. kovo 27 d. posėdyje buvo svarstomas buvusio MGB AS viršininko pav. Lazario Jofiko pareiškimas ir nutarta: „Jofik Lazar Samuilovič anksčiau dirbo MGB Biržų AS, dabar perkeltas į kitą apskritį. Anksčiau Lietuvos KP(b) apskrities komiteto biuras buvo išdavęs neigiamą jo darbo charakteristiką. Drg. Jofik prašo persvarstyti partijos komiteto biuro nutarimą ir išduoti teigiamą charakteristiką. Turint omenyje, kad anksčiau išduotoje charakteristikoje faktai teisingi, atsisakyti nutarimą persvarstyti“¹⁰⁹.

Partijos Kėdainių rajono komiteto biuras 1950 m. balandžio 6 d. posėdyje skyrė vyr. operatyviniam įgaliotiniui A. Kolesnikovui griežtą papeikimą su įrašymu daugiausia už tai, kad jis su savo agentais nuolat girtaudavo. Nutarime įrašyta: „Pranešti Lietuvos SSR MGB ministerijai, jog netikslinga toliau drg. Kolesnikovui dirbti MGB organuose, ir prašyti Ministeriją dėl Sovietinio teisėtumo pažeidimų faktų ir tarnybinės padėties panaudojimo asmeniniams tikslams įvykdyti tyrimą“. Be visa ko, tarnybinėje to čekisto charakteristikoje buvo parašyta, kad jis „gyvena su pasitikėjimo nekeliančiomis moterimis...“¹¹⁰

Kaip minėta, 1947–1950 m. beveik kiekvienoje apskrityje dėl vieno ar kito priežastčių būdavo atleidžiama po 1–2 MGB VP viršininkus. Dažniausiai būdavo formuluojama taip: „Už darbo sužlugdymą ir nuolatinį girtavimą“. Toks kaltinimas būdavo pateikiamas beveik visiems atleistiesiems, o individualiai dar pridedama ir kitokių kaltinimų. Daugumai pokario čekistų buvo galima prikišti vieną kitą ar ir daugybę nusikaltimų ar prasižengimų, tačiau kadangi daugumos atleisti nebuvo galima, tai buvo griebiamasi įvairiausių tipų papeikimų. Kiek jų buvo, galima spręsti kad ir iš Kauno apskrities. Toje apskrityje vien 1950 m. antrąjį pusmetį įvairūs partiniai papeikimai pareikšti 29 rajono čekistams – už girtavimą, paslapčių nelaikymą, netaktišką elgesį, operacijų sužlugdymą ir t. t. MGB savo linija per tą patį laiką buvo nubaudusi 24 čekistus; visi jie buvo partijos nariai¹¹¹.

Kartais partijos rajonų komitetai čekistams skirdavo ir neįtikėtinai mažas bausmes. Kai 1951 m. gegužės 1 d. buvo susprogdinta Tauragės miesto valdžios tribūna (laikrodinė mina sprogo po mitingo, nes jis dėl lietaus buvo pradėtas puse valandos anksčiau ir greičiau baigėsi; „velnio mašiną“ pagamino ir padėjo Tauragės gimnazistas Vytautas

Stonys, už tai vėliau sušaudytas), tiek MGB RS viršininkui Piotru Popovui, tiek operatyvininkui Serebriakovui, atsakingam už mitingo saugumą, biuras skyrė tik griežtus papeikimus su įrašymu¹¹². Tikriausiai tokia palyginti švelni bausmė buvo skirta todėl, kad į orą išlėkė tuščia tribūna.

LKP(b) CK galėjo kištis ir į menkesnius čekistų reikalus. Antai laikinai einantis ministro pareigas P. Kapralovas ir MGB partinės organizacijos sekretorius 1948 m. prašė CK sekretoriaus D. Šupikovo peržiūrėti apdovanojimams pateiktų 121 MGB darbuotojo sąrašus. Čekistus buvo rengiamasi apdovanoti už ištarnautus metus (6 siūlyta apdovanoti Lenino ordinu, 9 – Raudonosios vėliavos ordinu ir t. t.). D. Šupikovas prie sąrašų prirašė: „CK neprieštarauja, kad išvardyti darbuotojai būtų apdovanoti“. 1949 m. LKP(b) CK peržiūrėti buvo pateikti 187 pristatytų apdovanoti čekistų sąrašai. 132 iš jų buvo pristatyti apdovanoti medaliu „Už kovinius nuopelnus“. A. Moskvinovas užrašė rezoliuciją: „CK neprieštarauja“¹¹³.

Tam tikrą partijos komitetų įtaką rodė ir tai, jog jie tvirtindavo MGB ir MVD AS viršininkų atostogas.

ČEKISTŲ PARTINIAI KOMITETAI

Šiokią tokią, kad ir nedidelę įtaką čekistams galėjo daryti NKVD (MVD) bei NKGB (MGB) pirminės partinės organizacijos, kurių sekretorius tvirtindavo partijos apskričių komitetų biurais. Kadangi apie 90 proc. čekistų buvo komunistų partijos nariai, tai per tas pirmines organizacijas šiek tiek buvo galima juos paveikti. Pirminių partinių organizacijų planuose buvo numatytos politinės informacijos, darbas su žmonėmis, Stalino veikalų kolektyvinis ar individualus studijavimas, naujų narių priėmimas ir pan. NKVD Alytaus AS viršininkas kalbėdamas partinės

organizacijos susirinkime dėstė, jog svarbiausia partinė užduotis – likviduoti nacionalistinių pogrindį¹¹⁴.

1947 m. gegužės 28 d. šios apskrities partijos komiteto biure buvo apsvarstyta MGB pirminės partinės organizacijos veikla ir pripažinta nepatenkinama, nes daug partijos narių nusikalsta tarnybinei ir partinei drausmei, partiniai susirinkimai vyksta nereguliariai, nėra partinės savišvietos ir t. t. Priekaištauta, kad partijos apskrities komitetui laiku nepristatomi partinių susirinkimų protokolai¹¹⁵. Kai 1948 m. spalio 12 d. tas pats biuras vėl svarstė MGB pirminės partinės organizacijos darbą, jis vėl buvo pripažintas nepatenkinamu ir duoti konkretūs nurodymai: reguliariai šaukti susirinkimus, politiškai šviestis, daugiau priimti į partiją ir t. t.

Apskritai MGB partiniai komitetai užsiiminėjo niekais, gal kiek reikšmingesni buvo jų politinio švietimo darbai. Kaip įprasta, padėtį ėmėsi taisyti A. Sniečkus, kurio vardu 1949 m. lapkričio 15 d. partijos apskričių komitetų sekretoriams buvo išsiuntinėtas raštas apie MGB pirminių partinių organizacijų darbą. Pagrindinė mintis tokia: „Dauguma partijos apskričių ir valsčių komitetų nusišalino nuo vadovavimo MGB pirminėms partinėms organizacijoms...“ A. Sniečkus nurodė sušaukti MGB partinio aktyvo susirinkimus ir kad juose dalyvautų VP viršininkai ir valsčių partijos komitetų sekretoriai. Pranešimus tuose susirinkimuose nurodyta skaityti partijos apskričių komitetų pirmiesiems sekretoriams¹¹⁶.

Dar prieš šį A. Sniečkaus raštą buvo keletas bandymų reguliuoti MGB pirminių partinių organizacijų veiklą. LKP(b) CK administracinio skyriaus vedėjas A. Moskvinovas visiems partijos apskričių komitetų sekretoriams išsiuntinėjo raštą, kuriame pažymėjo, kad MGB partinės organizacijos nesvarsto operatyvinių reikalų, nes nėra partinių orga-

nizacijų spec. grupių pagal veiklos sritis. Nurodyta tiek apskrityse, tiek valsčiuose dažniau išklausti MGB partinių organizacijų ataskaitų.

Kad per pirmines partines organizacijas bandyta daryti įtaką MGB operatyvinei veiklai, rodo ir LKP(b) CK sekretoriaus D. Šupikovo pasirašyti siunčiamų tikrinti MGB AS pirminių partinių organizacijų darbą CK darbuotojų pažymėjimai ir ypač 27 klausimų „pavyzdinis planas“, kuriame nurodyta, ką tikrinti. To klausimyno vienas iš klausimų yra toks: ar sprendama operatyvinius klausimus MGB vadovybė remiasi partine organizacija. Yra ir toks klausimas: kokios darbo formos naudojamos mobilizuojant operatyvinių užduočių vykdymą¹¹⁷.

Šiek tiek sutvirtėję kai kurių apskričių partijos komitetai bandydavo į savo veiklą įtraukti čekistų partines organizacijas. Partijos Kėdainių apskrities komitetas kartkartėmis svarstydavo MGB ir MVD valsčių pirminių partinių organizacijų darbą (kaip matėme, tai darė ir Alytaus apskrities komitetas). 1949 m. rugsėjo 19 d. buvo svarstoma, kaip dirba Krakių pirminė partinė organizacija. Biuro protokole rašoma (kalba netaisyta): „Lietuvos KP(b) komiteto biuras pažymi, kad Krakių pirminė partinė organizacija prie MGB ir MVD VP nesugebėjo pakelti avangardinę komunistų reikšmę į ryžtingą kovą su banditizmu“. Nutarta: 1) partinės organizacijos sekretorius Ptycinas turi visus komunistus organizuoti po grindžiui sutriuškinti; 2) auklėti stribus, kelti jų kovingumą; 3) dirbti su ginkluotomis grupėmis kolūkiuose, mokyti šaudyti ir auklėti ir t. t.¹¹⁸ Kaip galima suprasti iš kalbėjusiųjų, tokius susirinkimus buvo nurodęs rengti LKP(b) CK.

Kretingos apskrityje 1949 m. gruodžio 13 d. buvo sušauktas 60 žmonių – MGB ir MVD partinio aktyvo ir partijos valsčių komitetų sekretorių susirinkimas. Partijos apskrities komiteto pirmasis sekretorius Mečis-

lovas Taurinskas sakė, jog valsčių partijos komitetai ir MGB pirminės partinės organizacijos savo susirinkimuose ir posėdžiuose neaptaria partizanų puolimų, o juk „MGB ir MVD organų pirminės partinės organizacijos, jų sekretoriai visiškai atsako už čekistinių darbą“. Toliau jis kalbėjo beveik vien apie auklėjimą ir savišvietą. Pasak jo, dauguma čekistų nekelia savo idėjinio politinio lygio, kultūros ir t. t., o tai atvedė į tai, „kad dauguma apskrities skyriaus darbuotojų, ypač MGB ir MVD valsčių poskyrių darbuotojų, prarado bolševikinę nuovoką, pažeidžia darbo drausmę, nuolat girtuokliauja, sukelia muštynes, pažeidžia sovietinį teisėtumą ir amoraliai elgiasi, kartu save kompromituoja gyventojų akyse“. To susirinkimo dalyviai priėmė 9 paragrafų nutarimą, kurio viename iš paragrafų įsipareigojama iki 1949 m. pabaigos sutriuškinti ginkluotas „gaujas“¹¹⁹.

Per MGB pirmines partines organizacijas kai kur bandyta daryti įtaką ir čekistinei kariuomenei. Partijos Panevėžio apskrities komiteto biuro 1950 m. sausio 26 d. nutarime rekomenduojama 25-ojo ŠP partiniam biurui perspėti vieno bataliono vadą, kad jis ištaisytų trūkumus. Mat, apskrities komiteto biuro manymu, 2-asis batalionas „susilpnino savo pastangas“. Minimi trys atvejai, kai partizanai kaudamiesi atsitraukė, o kariai nesugebėjo jiems sukliudyti. 1949 m. gruodžio 19 d. kareivių grupė, vadovaujama lt. Guliajevo, ėjo į tikėtiną partizanų buvimo vietą, bet sustojo pailsėti ūkyje net neišstatę sargybos. Tuo metu į ūkį atėjo du partizanai, nušovė kareivį ir pasitraukė. 1950 m. sausio 15 d. Panevėžio valsčiuje iš vieno blokuoto ūkio sugebėjo ištrukti du partizanai, prieš tai nukovę kareivį, sužeidę seržantą ir du stribus¹²⁰.

MGB pirminių partinių organizacijų nutarimus tvirtindavo partijos apskričių komitetų biurai. 1949 m. gegužės 16 d. partijos Alytaus apskrities komiteto biuras nutarė: „Patvirtinti MGB AS pirminės partinės organizacijos nutarimą. Už nuolatinį girtuok-

liavimą su antisovietiniais elementais ir netinkamą kompromituojantį MGB darbuotojo elgesį pašalinti drg. Jefalovą Aleksandrą Nikolajevičių iš VKP(b) eilių“ (buvo partijos narys nuo 1940 m., apdovanotas ordiniais ir medaliais, nuo 1948 m. – vyr. operatyvinis įgaliotinis)¹²¹.

Beje, partijos komitetų įtaka čekistams užfiksuota daugiausia partiniuose dokumentuose; čekistų dokumentuose yra tik viena kita jų partiniams organams atsiųsta ataskaita. Be abejo, taip yra todėl, kad MGB–KGB susirašinėjimo su partinėmis institucijomis dokumentai išvežti į Rusiją. Todėl galima tik spėti, jog partiniuose dokumentuose minimos pastangos daryti įtaką čekistų veiklai yra šiek tiek perdėtos; iš tikrųjų ta įtaka nebuvo visa apimanti. Be abejo, partinėms institucijoms įsiskverbti į čekistų veiklą trukdė ir didelis jos įslaptinimas.

IŠVADOS

1. Komunistų partijos funkcionierius ir čekistus, nors jie tarpusavyje ir varžėsi dėl valdžios ir įtakos bei materialinių gėrybių, tvirtai jungė pagrindinis tikslas – Lietuvoje įtvirtinti okupacinį režimą, vadintą sovietine santvarka, bei siekis tapti vienvaldžiais.

2. Iki 1947 m. LKP(b) CK ir jos padalinių apskrityse savarankišką veiklą varžė VKP(b) CK Lietuvos biuras ir SSRS NKVD–NKGB įgaliotinis Lietuvai I. Tkačenka. Faktiškai tada valdė ne Vilniaus marionetės, bet tiesiogiai okupantų struktūros, kurių įtaka ir po 1947 m. buvo lemiamą, nors buvo vaizduojama, kad nutarimai priimami Vilniuje.

3. Po 1947 m. LKP(b) CK biuras, ypač pirmasis sekretorius A. Sniečkus, daug labiau pradėjo reguliuoti čekistus, ypač jų kadrus, šiek tiek ir čekistų veiklą. CK biuras atleisdavo iš pareigų MGB AS viršininkus, partijos apskričių komitetai turėjo teisę at-

leisti MGB VP viršininkus. Norint pakeisti MGB AS viršininką, reikėdavo kreiptis į LKP(b) CK.

4. LKP(b) CK santykiams su čekistais palaikyti iki 1949 m. veikė ypatingasis sektorius, vėliau – LKP(b) CK administracinis skyrius, kurio vadovai A. Moskvinovas (iki 1950 m.) ir V. Bylinskis buvo labai įtakingi.

5. Čekistai buvo keičiami ir apskritai kritikuojami daugiausia dėl nesugebėjimo kovoti, kiti kaltinimai dėl prasižengimų ir net nusikaltimų – girtuokliavimo, vagysčių, įvairaus smurtavimo ir t. t. – jiems dažniausiai būdavo pridedami tik dėl svarumo. Be to, partijos komitetai reikalavo, kad būtų kovoje su tikrais priešais, o ne taip, kad niekuo dėtas žmogus būdavo nušaunamas ar suimamas, o tikri „buržuaziniai nacionalistai“ vaikščiodavo laisvi. Tačiau vietoj atleisto čekisto partijos komitetai negalėdavo pasirinkti kito, jiems tinkančio, jau vien todėl, kad čekistų kadru, ypač nuolat atsiunčiamų iš Rytų, jie nė nepažino. MVD–MGB į atleistųjų vietas skirdavo čekistus savo nuožiūra.

6. LKP(b) CK ir partijos apskričių komitetai reguliuodavo čekistinės kariuomenės įgulų išdėstymą, kai kurie partijos apskričių komitetai bandydavo reguliuoti ir operatyvinius planus, kuriuos kartais būdavo bandoma sudaryti kartu su čekistais, nors dažniausiai būdavo pasitenkinama bendriausiais nurodymais, beje, paimtais iš LKP(b) CK biuro nutarimų.

7. Be kadru, kai kurių bendrų planų, čekistams įtaka buvo daroma išklausanč ar perskaitant jų žodines ar rašytines ataskaitas, kurias partijos komitetams jie turėjo pristatinti nuo 1945 m. vidurio. Jei čekistai norėdavo gauti tam tikrus postus ar juose jau būdavo, jiems partiniai organai rašydavo charakteristikas, kurios galėdavo lemti čekistų karjerą. Apskritai partijos komitetai galėjo šiek tiek koreguoti čekistinių organų taktiką, o abiejų organų – partinių ir čekistinių – strategija buvo bendra.

Nuorodos

¹ LKP(b) CK IV plenumo stenogramos, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 1771, ap. 7, b. 10, l. 156–157.

² LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos apskričių komitetais, *ibid.*, ap. 8, b. 157, l. 19–20.

³ V. Tininis, *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 metais*, t. 1, Vilnius, 2003, p. 38.

⁴ Kėdainių aps. partinių susirinkimų ir plenumų protokolai, LYA, f. 749, ap. 749, b. 23, l. 65.

⁵ A. Sniečkaus kalba LKP(b) CK III plenumo, *ibid.*, f. 1771, ap. 7, b. 4, l. 65.

⁶ LKP(b) CK IV plenumo stenogramos, *ibid.*, b. 10, l. 181–182.

⁷ Susirašinėjimas su SSRS NKVD ir NKGB kadrų klausimais, *ibid.*, b. 209, l. 6, 19–20, 35, 43–47.

⁸ LKP(b) CK pažymos VKP(b) CK apie priemones socialistinio teisėtumo pažeidimams likviduoti, direktyviniai nurodymai, pažymos apie MGB ir kt., *ibid.*, ap. 52, b. 48, l. 362.

⁹ LKP(b) CK susirašinėjimas su MGB įvairiais klausimais, *ibid.*, ap. 92, b. 23, l. 221–223.

¹⁰ Partijos apskričių komitetų pranešimai LKP(b) CK apie padėtį apskrityse, *ibid.*, ap. 7, b. 89, l. 32–33.

¹¹ Dokumentai apie MGB patikrinimus, *ibid.*, ap. 9, b. 263, l. 2, 4–6, 8.

¹² LKP(b) CK susirašinėjimas su NKGB, NKVD, prokuratūros organais, *ibid.*, ap. 7, b. 105, l. 52, 72.

¹³ Dokumentai apie MGB patikrinimus, *ibid.*, ap. 9, b. 263, l. 9, 10.

¹⁴ *Ibid.*, l. 108–111, 116–120, 130.

¹⁵ MGB pažymos, pranešimai apie kovas ir kt., *ibid.*, b. 265, l. 46–47.

¹⁶ Partijos Marijampolės aps. komiteto ataskaitos, susirašinėjimas ir kt., *ibid.*, f. 1186, ap. 1186-1, b. 102, l. 13.

¹⁷ MVD pažymos, pranešimai apie kovas ir kt., *ibid.*, ap. 9, b. 265, l. 10, 17, 125, 200–201.

¹⁸ V. Tininis, *op. cit.*, t. 1, p. 202–205.

¹⁹ Partijos Prienų aps. komiteto kadrų tikrinimo byla, LYA, f. 739, ap. 1, b. 70, l. 3, 4.

²⁰ Partijos Biržų aps. komiteto kadrų byla, *ibid.*, f. 1093, ap. 1093, b. 26, l. 43.

²¹ LKP(b) CK ataskaitos VKP(b) CK, *ibid.*, f. 1771, ap. 11, b. 214, l. 180–181.

²² MGB pažymos, laiškai apie etatus, kadrus ir kt., *ibid.*, b. 284, l. 14, 31, 34–37.

²³ Partijos Biržų aps. komiteto gaunamųjų raštų byla, *ibid.*, f. 1093, ap. 1, b. 24, l. 15.

²⁴ Partijos Kėdainių aps. komiteto raštų byla, *ibid.*, f. 749, ap. 749, b. 30, l. 29.

²⁵ Partijos Ukmergės aps. komiteto gaunamųjų ir siunčiamųjų raštų byla, *ibid.*, f. 78, ap. 2, b. 10, l. 47.

²⁶ Partijos Kėdainių aps. komiteto posėdžių byla, *ibid.*, f. 749, ap. 749, b. 5, l. 46, 114.

²⁷ Partijos Alytaus aps. komiteto nutarimai, *ibid.*, f. 1308, ap. 1, b. 1, l. 84, 168, 183.

²⁸ Partijos Alytaus aps. komiteto biuro posėdžių byla, *ibid.*, ap. 2, b. 1, l. 18, 40.

²⁹ Partijos Zarasų aps. komiteto ypatingasis aplankas, *ibid.*, f. 913, ap. 913-18, b. 2, l. 1.

³⁰ Partijos Rokiškio aps. komiteto biuro posėdžių protokolai, *ibid.*, f. 331, ap. 1, b. 2, l. 53.

³¹ *Ibid.*, b. 1, l. 9–10.

³² Partijos Alytaus aps. komiteto biuro posėdžių protokolai, *ibid.*, f. 1308, ap. 2, b. 1, l. 90–91.

³³ *Ibid.*, f. 1308, ap. 1308-21, b. 21, l. 1–3.

³⁴ *Ibid.*, ap. 3, b. 3, l. 26.

³⁵ *Ibid.*, b. 2, l. 33.

³⁶ Partijos Alytaus aps. komiteto siunčiamųjų ir gaunamųjų raštų byla, *ibid.*, ap. 4, b. 9, l. 20.

³⁷ LKP(b) CK susirašinėjimas su NKVD, NKGB, prokuratūros organais, *ibid.*, f. 1771, ap. 7, b. 105, l. 45, 66.

³⁸ LKP(b) CK laiškai VKP(b) CK apie MGB organų stiprinimą, *ibid.*, ap. 52, b. 47, l. 105.

³⁹ Partijos Kretingos aps. komiteto gaunamųjų raštų byla, *ibid.*, f. 494, ap. 2, b. 1, l. 28.

⁴⁰ LKP(b) CK laiškai VKP(b) CK apie MGB organų stiprinimą, *ibid.*, f. 1771, ap. 52, b. 47, l. 84.

⁴¹ Partijos sričių, miestų, rajonų komitetų nutarimai dėl partizanų puolimų, *ibid.*, ap. 195, b. 16, l. 131.

⁴² Partijos Biržų aps. komiteto byla, *ibid.*, f. 1093, ap. 1, b. 1, l. 55, 59.

⁴³ Partijos Kėdainių aps. komiteto gaunamųjų raštų byla, *ibid.*, f. 749, ap. 749, b. 30, l. 67–68.

⁴⁴ Partijos Utenos aps. komiteto ypatingasis aplankas, *ibid.*, f. 341, ap. 341-18, b. 9, l. 5–14.

⁴⁵ LKP(b) CK pažymos, pranešimai VKP(b) CK apie priemones socialistinio teisėtumo pažeidimams likviduoti, direktyviniai nurodymai, pažymos apie MGB darbą ir kt., *ibid.*, f. 1771, ap. 52, b. 48, l. 382–384.

⁴⁶ LKP(b) CK ypatingasis aplankas, *ibid.*, ap. 190, b. 5, l. 95–98.

⁴⁷ *Ibid.*, b. 4, l. 46.

- ⁴⁸ Ibid., l. 69.
- ⁴⁹ Ibid., l. 78–79.
- ⁵⁰ Ibid., l. 110–111, 114–115.
- ⁵¹ Ibid., l. 32.
- ⁵² Ibid., b. 5, l. 4–6.
- ⁵³ Ibid., l. 21–24.
- ⁵⁴ Ibid., l. 95–99.
- ⁵⁵ Ibid., l. 103–105.
- ⁵⁶ MVD pažymos, pranešimai apie kovas ir kt., *ibid.*, ap. 9, b. 265, l. 38.
- ⁵⁷ MGB vadovybės ir jos padalinių pažymos, laiškai LKP(b) CK, *ibid.*, ap. 10, b. 279, l. 36.
- ⁵⁸ MGB, jos padalinių pažymos, pranešimai, *ibid.*, b. 276, l. 1.
- ⁵⁹ Ibid., l. 6.
- ⁶⁰ Pranešimai, pažymos LKP(b) CK apie kovas, *ibid.*, f. 1, ap. 3, b. 369, l. 59.
- ⁶¹ Partijos Trakų aps. komiteto posėdžių protokolai, *ibid.*, f. 164, ap. 164, b. 2, l. 15.
- ⁶² Partijos Kėdainių aps. komiteto byla, *ibid.*, f. 749, ap. 749, b. 1, l. 5.
- ⁶³ Partijos Marijampolės aps. komiteto posėdžių protokolai, *ibid.*, f. 1186, ap. 1186, b. 11, l. 131, 138.
- ⁶⁴ NKVD Marijampolės AS spec. pranešimai, *ibid.*, b. 4, l. 3–5.
- ⁶⁵ NKVD Marijampolės AS ataskaitos, *ibid.*, f. 1, ap. 3, b. 804, l. 228.
- ⁶⁶ Partijos Biržų aps. komiteto biuro posėdžių protokolų byla, *ibid.*, f. 1093, ap. 1093-2, b. 3, l. 106.
- ⁶⁷ Žukausko parengtos LKP(b) CK informacijos apie tai, kaip vykdomi VKP(b) CK ir LKP(b) CK nutarimai, *ibid.*, f. 1771, ap. 8, b. 247, l. 74.
- ⁶⁸ Ibid., l. 95.
- ⁶⁹ Partijos Panevėžio aps. komiteto ypatingasis aplankas, *ibid.*, f. 801, ap. 801-15, b. 1, l. 1–4.
- ⁷⁰ Partijos Biržų aps. komiteto plenumų protokolai, *ibid.*, f. 1093, ap. 1093-1, b. 2, l. 4.
- ⁷¹ Panevėžio aps. NKVD–NKGB AS pranešimai partijos komitetui, *ibid.*, f. 801, ap. 1, b. 64, l. 1–2, 6.
- ⁷² Partijos Kėdainių aps. komiteto posėdžių byla, *ibid.*, f. 749, ap. 749, b. 5, l. 232, 258.
- ⁷³ Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas, *ibid.*, f. 381, ap. 381-17, b. 2, l. 13–14.
- ⁷⁴ Ibid., l. 8–10.
- ⁷⁵ Partijos Kėdainių aps. komiteto posėdžių protokolai, *ibid.*, f. 749, ap. 749-8, b. 1, l. 15.
- ⁷⁶ Partijos Utenos aps. komiteto posėdžių protokolai, *ibid.*, f. 341, ap. 341-18, b. 5, l. 7–9.
- ⁷⁷ Partijos Raseinių aps. komiteto ypatingasis aplankas, *ibid.*, f. 979, ap. 979-10, b. 1, l. 6–7.
- ⁷⁸ Partijos Kėdainių aps. komiteto siunčiamųjų raštų byla, *ibid.*, f. 749, ap. 749, b. 53, l. 58–59.
- ⁷⁹ Partijos Rokiškio aps. komiteto biuro posėdžių protokolai, *ibid.*, f. 331, ap. 331-2, b. 2, l. 182.
- ⁸⁰ Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas, *ibid.*, f. 381, ap. 381-17, b. 6, l. 27.
- ⁸¹ NKGB Vilniaus AS viršininko pranešimai, *ibid.*, f. 1, ap. 10, b. 14, l. 13.
- ⁸² Partijos Kėdainių aps. komiteto ypatingasis aplankas, *ibid.*, f. 749, ap. 749-8, b. 1, l. 60, 83, 91.
- ⁸³ Ibid., l. 92–93.
- ⁸⁴ Partijos Vilkaviškio aps. komiteto ypatingasis aplankas, *ibid.*, f. 1555, ap. 4, b. 3, l. 9–12.
- ⁸⁵ Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas, *ibid.*, f. 381, ap. 381-17, b. 5, l. 32–33.
- ⁸⁶ Partijos Kupiškio aps. komiteto ypatingasis aplankas, *ibid.*, f. 1495, ap. 1495-5, b. 1, l. 40–41, 44–71.
- ⁸⁷ Partijos Telšių aps. komiteto ypatingasis aplankas, *ibid.*, f. 1203, ap. 1203-16, b. 4, l. 10–13.
- ⁸⁸ Partijos Alytaus aps. komiteto biuro nutarimai, *ibid.*, f. 1308, ap. 1308-21, b. 3, l. 1–3, 11–13.
- ⁸⁹ Ibid., b. 4, l. 14–18.
- ⁹⁰ Partijos Šakių aps. komiteto ypatingasis aplankas, *ibid.*, f. 1806, ap. 1806-13, b. 5, l. 3–4.
- ⁹¹ Partijos Prienų aps. komiteto biuro nutarimai, *ibid.*, f. 739, ap. 739-10, b. 4, l. 8–9.
- ⁹² Partijos Panevėžio aps. komiteto ypatingasis aplankas, *ibid.*, f. 801, ap. 801-15, b. 1, l. 37–39, 40–42.
- ⁹³ Partijos Tauragės aps. komiteto instrukcijos, pranešimai LKP(b) CK ir kt., *ibid.*, f. 381, ap. 381-16, b. 10, l. 26–27.
- ⁹⁴ Partijos Mažeikių aps. komiteto posėdžių byla, *ibid.*, f. 706, ap. 1, b. 1, l. 105–107.
- ⁹⁵ Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas, *ibid.*, f. 381, ap. 381-17, b. 4, l. 32–34.
- ⁹⁶ Partijos Rokiškio aps. komiteto biuro posėdžių protokolai, *ibid.*, f. 331, ap. 331-2, b. 2, l. 42; b. 1, l. 232.
- ⁹⁷ Ibid., b. 1, l. 233–235.
- ⁹⁸ Partijos Biržų aps. komiteto biuro posėdžių protokolai, *ibid.*, f. 1093, ap. 1093-2, b. 3, l. 201.
- ⁹⁹ Partijos Kupiškio aps. komiteto ypatingasis aplankas, *ibid.*, f. 1495, ap. 1495-5, b. 1, l. 4, 11–15.
- ¹⁰⁰ Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas, *ibid.*, f. 381, ap. 381-17, b. 4, l. 3–8.
- ¹⁰¹ Partijos Prienų aps. komiteto biuro posėdžių protokolai, *ibid.*, f. 739, ap. 739-1, b. 3, l. 8.

¹⁰² Partijos Utenos aps. komiteto biuro posėdžių protokolai, *ibid.*, f. 341, ap. 341-18, b. 19, l. 39.

¹⁰³ Partijos sričių, rajonų, miestų komitetų nutarimai sribų klausimais, apie politinę padėtį bei socialistinio teisėtumo pažeidimus, *ibid.*, f. 1771, ap. 195, b. 17, l. 108–114.

¹⁰⁴ LKP(b) CK laiškai VKP(b) CK įvairiais klausimais, susirašinėjimas su MVD, MGB, prokuratūra, *ibid.*, ap. 52, b. 45, l. 179.

¹⁰⁵ LKP(b) CK susirašinėjimas su MGB įvairiais klausimais, *ibid.*, ap. 92, b. 23, l. 107.

¹⁰⁶ Partijos Alytaus aps. komiteto siunčiamieji ir gaunamieji raštai, *ibid.*, f. 1308, ap. 4, b. 9, l. 5.

¹⁰⁷ Partijos sričių ir rajonų komitetų raštai LKP(b) CK kadru reikalais, *ibid.*, f. 1771, ap. 123, b. 2, l. 56.

¹⁰⁸ Partijos Kauno aps. komiteto susirašinėjimas su MGB sovietinio teisėtumo klausimais, *ibid.*, f. 2785, ap. 2785, b. 144, l. 17.

¹⁰⁹ Partijos Biržų aps. komiteto biuro posėdžių protokolai, *ibid.*, f. 1093, ap. 1093-3, b. 2, l. 8.

¹¹⁰ Partijos Kėdainių aps. komiteto biuro posėdžių protokolai, *ibid.*, f. 749, ap. 749-4, b. 10, l. 102–104.

¹¹¹ MGB kadru skyriaus ypatingosios inspekcijos ataskaitos, *ibid.*, f. 1, ap. 16, b. 511, l. 27–29.

¹¹² Partijos sričių, rajonų, miestų komitetų nutarimai dėl partizanų puolimų, *ibid.*, f. 1771, ap. 195, b. 16, l. 132–135.

¹¹³ Partinių sovietinių organų raštai dėl MGB darbuotojų apdovanojimų, *ibid.*, ap. 11, b. 285, l. 3–13.

¹¹⁴ Alytaus aps. NKVD (MVD) pirminės partinės organizacijos dokumentai, *ibid.*, f. 1308, ap. 2, b. 14.

¹¹⁵ Partijos Alytaus aps. komiteto biuro posėdžių protokolai, *ibid.*, ap. 3, b. 2, l. 51.

¹¹⁶ Partijos Joniškio aps. komiteto gaunamųjų raštų byla, *ibid.*, f. 1468, ap. 1468-7, b. 1, l. 8–9.

¹¹⁷ LKP(b) CK pažymos, pranešimai VKP(b) CK apie socialistinio teisėtumo pažeidimų likvidavimą, direktyviniai nurodymai, pažymos apie MGB darbą ir kt., *ibid.*, f. 1771, ap. 52, b. 48, l. 18–22.

¹¹⁸ Partijos Kėdainių aps. komiteto biuro posėdžių protokolai, *ibid.*, f. 749, ap. 4, b. 6, l. 76–77.

¹¹⁹ Kretingos aps. aktyvo susirinkimo protokolai, *ibid.*, f. 494, ap. 494-2, b. 18, l. 13–15, 41.

¹²⁰ Partijos Panevėžio aps. komiteto biuro nutarimai, *ibid.*, f. 801, ap. 801-15, b. 1, l. 85–86.

¹²¹ Partijos Alytaus aps. komiteto biuro nutarimai, *ibid.*, f. 1308, ap. 15, b. 6, l. 191.

Gauta 2003 12 01

Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1,
Vilnius

Juozas Starkauskas

THE COMMUNIST PARTY INFLUENCE ON THE CHEKISTS, 1944–1953

Summary

Even as they competed for power, influence, and material goods, the Communist Party functionaries and the Chekists (state security personnel) were closely united by their common purpose of consolidating the occupation regime, the so called Soviet system, and by their aim to consolidate the autocratic power.

Until 1947, the independent work of the LKP(b) CC (the Lithuanian Communist (Bolshevik) Central Committee) and its divisions in districts was restricted by the VKP(b) (All-Union Communist (Bolshevik) Party) CC Lithuanian bureau and the agent of the USSR NKVD–NKGB for Lithuania, Ivan Tkachenka. It was actually not the puppets in Vilnius who had the real power, but the power structures of the occupiers, the influence of which remained decisive even after 1947, when the pretense was created that all decisions would be made in Vilnius. After 1947, the LKP(b) CC bureau, especially the First Secretary, Antanas Sniečkus established considerably more control over the Chekists, especially over their personnel, and, to some extent, over their activities. The CC bureau would depose the heads of the MGB district divisions, while the party

district committees had authority to expel the division heads of MGB local districts. In order to replace the district division heads, the Central Committee had to be consulted.

To maintain relations with the Chekists, a special sector in the CC operated until 1949; later there was an administrative division, headed by A. Moskvinov (until 1950) and V. Bylinski, which had great influence.

The Chekists would be replaced and generally criticized mostly for their inability to fight; as well they would be accused of transgressions and even crimes, such as drunkenness, thefts, various other violations. Moreover, the Party committees were required to fight against real enemies; not simply shooting or arresting innocent persons, while the true “bourgeois nationalists” were free. However, they were not in fact able to select the replacements they wished, they did not even know the Chekist personnel, especially those continuously sent from the East. The MVD–MGB would appoint new Chekists at their own discretion.

The CC and Party district committees would strictly control the deployment of the Chekist army posts; some district

Party committees would also attempt to control their operational plans. Sometimes, they attempted to implement plans together with the Chekists, although most often they obeyed general orders, which were derived from the decisions of the CC bureau.

In addition to matters of personnel and other general plans, the Party exerted influence on the Chekists by debriefing oral reports or examining their written reports which had

to be submitted to the Party committees by the middle of 1945. If Chekists were seeking or were already ensconced in their positions, the Party organs would write references and recommendations which could determine a career path for the Chekists. In general, the Party committees could control the tactics of the Chekist organs to some extent, while the strategic aims of both, that is, of the Party and the Chekists was the same.